

Ons Heem 50 Jaar

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT - JG. 50 - Nr. 4 * WINTERMAAND 1996

Afgiftekantoor: Gooik

KB-Kasbon Plus

Met Kasbon Plus kiest u zelf *uw favoriete combinatie.*

Omdat smaken verschillen, heeft de KB nu een kasbon die u zelf samenstelt. KB-Kasbon Plus: veilig, eenvoudig en met een gegarandeerd rendement. Met unieke "plus"-punten zoals het flexibel inteken-

bedrag, de onmiddellijke levering, de soepele looptijd en rente-uitkeringen waarvan u het tempo aan- geeft. Ga voor uw favoriete combi- natie langs bij uw KB-adviseur.

T H U I S B I J D E B A N K V A N H I E R

KREDIETBANK

ONS CONTACT GEEFT ENERGIE.

Op elk moment van de dag leveren
wij u de energie waarop u rekent.

ELECTRABEL

ELEKTRICITEIT - AARDGAS - KABELDISTRIBUTIE

Ons Heem
50
Jaar

Bij de omslagtekening

50 jaar "Ons Heem": dit verdient een lauwerkrans met 50 bladeren, eresaluut aan evenveel jaren van onbaatzuchtige werking en publicatie, met de bedenking : hoeveel uren arbeid steekt hier wel achter ?

Bladerend in oude jaargangen, greep ik naar een viertal hoofdingen van "Ons Heem", zoals die, soms jaren achter elkaar, het beeld vormden van de kافت van ons tijdschrift. Ze omkaderen, in open schrift, de verdiende lauwerkrans.

*Joris Olyslaegers,
Kontich.*

ONS HEEM

Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie: Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel

Jaargang 50, nr. 4

Wintermaand/december 1996

INHOUD

L. VERDONCK, Het militair bouwkundig erfgoed en zijn bescherming.	169-173
J. GERITS, Nog monumenten voor mijnwerkers in Limburg.	174-180
J. DE VUYST, Het zwarte goud eiste zijn tol.	181-183
J.-P. TYTGAT, Soldaten tegen wil en dank.	184-185
Sprokkelingen rond het rechtshistorisch erfgoed.	186-197
Sprokkelingen	198-200
Molenberichten	200-203

Met dit nummer neem ik als hoofdredacteur afscheid van "Ons Heem", waaraan ik nagenoeg 35 jaar medewerkte en waarvan ik heel wat jaren de leiding had. Dank zij de inzet en de hulp van vele medewerkers groeide "Ons Heem" in die tijd uit tot een gerespecteerd tijdschrift. Dat gebeurde zonder afbreuk te doen aan de traditie van het blad, doch volkomen in de lijn, die de vorige redactieploegen hadden uitgetekend. Elk tijdschrift heeft immers zijn eigen geschiedenis, zijn eigen identiteit. Die eigenheid komt vooral tot uiting in de redactionele inhoud en vormgeving. Een kwarteeuw was ik bij de redactie betrokken en heb ik gewaakt over de eigen aard van "Ons Heem". Er werden weliswaar enkele nieuwe accenten gelegd, maar alles gebeurde in de traditionele lijn van het tijdschrift. "Ons Heem" moest "Ons Heem" blijven. Ik denk met piëteit en erkentelijkheid terug aan de fijne samenwerking met Frans Sillis (1928-1995). Ook dank ik langs deze weg alle collega's uit de redactieraad en de vele auteurs, die "Ons Heem" in al die jaren aantrekkelijk maakten. Met fierheid neem ik afscheid van een blad, dat ik vele jaren heb gekoesterd en waaraan veel studie, tijd en energie werden gespendeerd. Mijn taak als hoofdredacteur heb ik steeds vol toewijding en met zin voor verantwoordelijkheid volbracht. Het moge verder goed gaan met "Ons Heem".

drs. Jan Gerits

HET MILITAIR BOUWKUNDIG ERFGOED EN ZIJN BESCHERMING

Over de militaire gebouwen, die om hun historische en architecturale waarde beschermd zijn, is in brede kringen weinig bekend. Voor de wettelijke bescherming van dat bouwkundig erfgoed is de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen niet bevoegd. Het Ministerie van Landsverdediging hanteert daarvoor een eigen beschermingsprocedure, op grond van het Algemeen Order nr. 775, dat op 9 april 1986 door de Chef van de Generale Staf werd uitgevaardigd. Kolonel ir. SBH L. Verdonck hield daarover een lezing voor de Limburgse heemkundige kringen te Leopoldsburg, op 14 maart 1992 (1). De spreker gaf later de toelating de tekst van zijn lezing, zoals hij ze toen hield, te publiceren in het tijdschrift "Ons Heem". Langs deze weg betuigen wij hem onze welgemeende dank. (J.G.)

Als directeur van de vierde regionale directie der Militaire Bouwwerken, is het voor mij een eer maar ook een genoegen om U hier vandaag gedurende een half uurtje te mogen onderhouden over "Het militair bouwkundig erfgoed en zijn bescherming". Ik zou dan ook de heer voorzitter (2) willen bedanken voor de geboden kans en ik hoop dat U na dit betoog er zult van overtuigd zijn dat ook het Ministerie van Landsverdediging, zoals U allen, begaan is met zijn bouwkundig erfgoed.

Mijn toespraak zal achtereenvolgens de volgende drie thema's behandelen:

- Het eerste gedeelte zal de richtlijnen behandelen welke door de Chef van de Generale Staf in 1986 uitgevaardigd zijn in het hier vandaag te behandelen domein.
- In een tweede gedeelte zal ik toelichten hoe de eerder behandelde theoretische richtlijn in de praktijk

omgezet wordt en dit naar twee aspecten toe, te weten:

- welk statuut wordt er toegekend aan het beschermd patrimonium?
- welke financiële middelen worden er op het budget van Landsverdediging voorzien voor het beheer van het waardevol patrimonium?
- In het derde deel zal ik eindigen met het citeren van enkele voorbeelden.

1. Welke zijn de richtlijnen van de Generale Staf met betrekking tot de monumentenzorg?

Ik hoef U niet te zeggen dat in de jaren zeventig, maar zeker ook in de jaren tachtig, onder impuls van verenigingen zoals de Uwe, de bevolking wakker geschud werd m.b.t. de problematiek van de monumentenzorg en de koestering van het bouwkundig erfgoed. Deze evolutie heeft ook haar weerslag gekend op Landsverdediging, wat resulteerde in het verschijnen van het Algemeen Order nr. 775 van 9 april 1986, handelend over de "Bescherming van het natuurlijk milieu, de monumenten en de landschappen van het militair domein".

Het decreet van 1791 over de militaire domeinen definieert nog steeds, en een recente uitspraak van de Raad van State beaamt dit, het wel bijzonder statuut van het militair domein. Juist door dit bijzonder statuut en dankzij de voortdurende militaire bezetting, de geregementeerde toegang e.d., bevat het militair domein gebieden rijk aan fauna en flora, als ook historische plaatsen en gebouwen kenmerkend voor de militaire of burgerlijke bouwkunst. Op bouwkundig gebied is het inderdaad zo dat militaire architecten als Brialmont een prachtig erfgoed nagelaten heb-

(1) Zie daarover :

G. HENDRIKS, *Heemkundige vormingsdag en statutaire algemene ledenvergadering van Heemkunde-Limburg te Leopoldsburg, zaterdag, 14.03.1992*, in: *Mededelingen en Kontaktblad*, 1992, nr. 3, blz. 78-80.

(2) *N.v.d.r.* Bedoeld wordt de toenmalige Limburgse Gouwvoorzitter Lic. Jozef Remans (1933-1992).

ben. Dit waardevol patrimonium moet, zo zegt de bewuste richtlijn, geïnventariseerd worden voor de toekomst beschermd en bewaard blijven. Ik wil toch nu al Uw aandacht vestigen op de term beschermen. De Chef van de Generale Staf spreekt m.a.w. niet van het klasseren van gebouwen in de zin zoals U dit begrip kent, maar wel van beschermen wat zoals zal blijken niet hetzelfde is.

Op Verzoek van de Minister van Landsverdediging heeft de Generale Staf een commissie opgericht, die binnen het raam van de wetgeving beschermende maatregelen moet uitvaardigen en doen naleven in de Krijgsmacht voor het behoud van deze landschappen, van de archeologische plaatsen en van de gebouwen, die behoren tot het militair domein. In deze commissie zetelen buiten vertegenwoordigers van de dienst der Militaire Bouwwerken, ook afgevaardigden van de verschillende Machten, dus van de Landmacht, de Luchtmacht en de Zeemacht. De activiteiten van deze commissie hebben betrekking op die monumenten welke het meest representatief zijn op het gebied van de militaire of burgerlijke architectuur, alsook op de archeologische overblijfselen, welke door hun aard of door hun bestemming onroerend zijn. De eigendommen welke voor verkoop bestemd zijn, behoren daarentegen niet tot de bevoegdheid van de commissie. Als voorbeeld hiervan kan ik de kazerne Baron Michel te Mechelen citeren. Deze typische architectuur uit de tijd van Leopold II werd gedurende tien jaar quasi niet onderhouden, omdat het uiteindelijk dezelfde tien jaar geduurd heeft vooraleer de verkoop rond was met de stad Mechelen.

Welk is nu de taak van deze commissie... Het Algemeen Order nr. 577 zegt hierover het volgende ... en ik citeer ...

"De commissie stelt aan de Chef van de Generale Staf al de te nemen maatregelen voor ten einde een doelmatige bescherming van het natuurlijk milieu, de monumenten en landschappen van het militair domein te verzekeren." Maar ...

Deze maatregelen mogen noch de training noch de operationele ont-

plooiing van de Krijgsmacht hinderen. Meer bepaald strekken de activiteiten en bevoegdheden van de commissie zich uit over de volgende gebieden:

- (1) De studie van de Belgische wetgeving (nationaal, gewestelijk, regionaal) over deze materie en het verspreiden van de richtlijnen van toepassing in de Krijgsmacht en op het militair domein;
- (2) Ten tweede en dat is toch wel te benadrukken, contact leggen met andere Departementen, gewestelijke en regionale instellingen en autoriteiten, welke bevoegd zijn op dit gebied;
- (3) Voorbereiding van de dossiers welke betrekking hebben op de monumenten en de landschappen die te beschermen zijn en het uitwerken van een beschermingsprocedure;
- (4) Bijhouden van een gedetailleerde inventaris van het beschermd patrimonium;
- (5) Merken en daadwerkelijk beschermen van dit patrimonium;
- (6) Informatie verstrekken met betrekking tot het natuurlijk milieu, de monumenten en de landschappen van het militair domein (opstellen van monografieën en artikels in militaire tijdschriften, ...).

Ik wil het gedeelte over de richtlijnen welke binnen het Ministerie van Landsverdediging gegeven zijn, beëindigen met nog even in te gaan op de criteria, welke gehanteerd worden in de besluitvorming m.b.t. de monumenten en U ook in te lichten over de financiële middelen, welke voor de bewaring van diezelfde monumenten ter beschikking gesteld worden op de begroting.

Voor de bescherming van een als waardevol bestempeld deel van het patrimonium worden door de commissie de volgende criteria in overweging genomen:

- de ouderdom ...
- de representativiteit ...
- de historische waarde van gebouwen of kwartieren ...
- de actuele staat van bewaring en vereiste herstellings- en onderhoudskosten ...

- het huidige en toekomstige gebruik ...
- beperkingen voortvloeiend uit de bescherming ...

Wat met de kosten te wijten aan een beschermingsbesluit?

Over de specifieke kosten te wijten aan de bescherming van de monumenten is het bewust Algemeen Order eerder vaag. Inderdaad: de restauratie-, aanpassings-, afbakings-, werkings- en onderhoudskosten, welke niet voortvloeien uit een militair gebruik, en dit laatste wil ik toch wel benadrukken vermits dit perspectieven biedt, ik herhaal de kosten welke **NIET** voortvloeien uit een militair gebruik van het beschermd gebouw, zullen op een *speciale rubriek* van het budget van Landsverdediging aangerekend worden of zullen ten laste van de concessiehouder gelegd worden.

Dames en Heren, ik hoop dat U zich een beeld hebt kunnen vormen over de houding die de Krijgsmacht aanneemt t.o.v. de bescherming van haar monumenten. Als besluit van dit eerste deel zou ik durven beweren dat Landsverdediging als eigenaar van een niet te versmaden bouwkundig erfgoed, zich wel degelijk bewust is van de noodzaak om dit patrimonium ook te bewaren en te verzorgen.

Laten we nu even stilstaan bij de praktijk en uitweiden over :

2. De praktische toepassing van de eerder vermelde richtlijn

Zoals in mijn inleiding gesteld, zal ik in dit deel eerst het statuut van de beschermde monumenten behandelen en even spreken over de financiële middelen, welke jaarlijks voor dit doel weerhouden worden.

Eenmaal een monument door de commissie als beschermd patrimonium weerhouden is, geniet het van het volgende speciaal statuut.

Dit speciaal statuut bevat volgende elementen:

- a. De monumenten, landschappen of andere beschermde rijkdommen zullen nauwkeurig gedefinieerd en beschreven worden.

Deze identificatie zal betrekking hebben op de geografische inplanting (kwartier of domein, plaats of omtrek op plan, foto's ...) en zal een juiste beschrijving bevatten. De rechtvaardiging die de keuze bepaald heeft zal eveneens in het dossier voorkomen.

- b. De beschermingsmodaliteiten moeten klaar gepreciseerd worden:
 - aanbevolen gebruik of integendeel afgeraden of zelfs verboden gebruik;
 - geregeld toezicht en controles;
 - aanbevolen aanpassingen of integendeel verboden aanpassingen;
 - onderhoud.
- c. Het beschermd patrimonium zal aangeduid worden door specifieke merktekens (panelen, aanwijzingsplaten, enz.).
- d. In geval er een concessie verleend wordt met betrekking tot een beschermd monument of landschap, zullen de rechten en plichten van de concessiehouder duidelijk vastgelegd worden.
- e. De lijst van de beschermde monumenten en landschappen zal, als bijlage aan huidig AO, door de commissie toegevoegd en regelmatig bijgehouden worden, wat betekent dat alle eenheden op de hoogte gebracht worden van de bescherming. Daarenboven wordt er een dossier betreffende het beschermd gebouw overgemaakt aan al de geïnteresseerden, zodat iedereen weet wat na de bescherming nog mag en wat nog kan.

De voorwaarden waaraan moet voldaan worden zijn nu gekend, maar hoe zit het nu met de financiële factuur?

Ik moet hieromtrent toegeven dat het eerder aangehaalde en specifieke budget op de begroting van Landsverdediging eerder om het eufemistisch uit te drukken, eerder beperkt is. Jaarlijks voorziet de politieke overheid inderdaad slechts een 300.000 F voor expliciete en specifieke monumentenzorg. Dit bedrag dient echter sterk gerelativeerd te worden. Het is uiteraard zo dat als U de begroting van Landsverdediging gaat uitpluizen, U effectief op deze post slechts een karige 300.000 F per jaar

zult vinden voor monumentenzorg. U mag echter niet vergeten dat de beschermde gebouwen behoren tot een militair kwartier en als zodanig in gebruik en bewoond zijn en *dus* op een normale wijze onderhouden worden, zoals alle gebouwen bij Landsverdediging. Dit normaal onderhoud wordt met het nodig ontzag voor het waardevol stuk erfgoed uitgevoerd binnen de normale onderhoudskredieten, welke jaarlijks ter beschikking gesteld worden van de directeur van de plaatselijke directie der militaire bouwwerken. U ziet dus dat het consulteren van begrotingscijfers gevaarlijk is. U als behartigers van de bestaande monumenten zou inderdaad bij nazicht van de begroting tot het foutieve besluit kunnen komen dat de Krijgsmacht op papier wel mooie intenties verwoordt in algemene richtlijnen, maar het bij woorden houdt en op het terrein geen middelen ter beschikking stelt. Niets is minder waar, ik kan U verzekeren dat de Krijgsmacht de militaire bouwwerken, als het gaat om het bepalen van de onderhoudsprioriteiten, wel degelijk voorrang geeft en zal geven aan het onderhoud van deze gebouwen, welke behoren tot het *effectief* waardevol bouwkundig erfgoed.

De Krijgsmacht durft ook verder gaan. Indien voor bepaalde kwartieren geen bestemming meer is en indien deze kwartieren een zekere historische en/of architecturale waarde hebben, heeft het verleden bewezen dat Landsverdediging bereid kan gevonden worden om deze kwartieren, op voorwaarde dat ze een entiteit vormen, aan een wat wij in de Kempen een schappelijke prijs noemen, van de hand te doen. Zo heeft in de jaren 70 de toenmalige Minister van Landsverdediging P.W. SEGERS, de waardevolle forten rond Antwerpen, het ecologisch belangrijk domein van Tielen en het domein "het Leen" te Eeklo, overgedragen aan het Ministerie van Financiën. Zijn motivatie voor deze beslissing was de volgende en ik citeer: "Om aan de regering een unieke mogelijkheid te bieden een brede politiek te voeren voor uitbouw van groene zones, recreatiemogelijkheden e.d.

worden de hogervermelde domeinen overgedragen aan het Ministerie van Financiën." Deze operatie heeft ervoor gezorgd dat bijvoorbeeld verschillende forten rond Antwerpen bewaard gebleven zijn als heuse monumenten binnen de ter beschikking gestelde groene recreatiezones. De Krijgsmacht had deze domeinen ook kunnen laten verkopen aan bouwpromotoren met de eventuele desastreuze gevolgen vandie, wat toch getuigt van de verantwoorde en bezorgde aanpak van het Ministerie van Landsverdediging. Als we deze minderinkomsten voegen wij de jaarlijkse 300.000 F en bij de normale onderhoudskredieten denk ik dat het al bij al nog niet zo slecht gesteld is met de financiële invulling van de monumentenzorg binnen de Krijgsmacht.

In een derde deel van dit betoog zou ik willen besluiten met enkele voorbeelden. Zoals eerder gezegd werd er door de bewuste beschermingscommissie een procedure op punt gesteld.

De volgende militaire infrastructuur heeft deze procedure met succes doorlopen:

- Het Fort van EBEN-EMAEL
bouwperiode 1932-1935
- Het Fort van PEPINSTER-TAN-CREMONTE
bouwperiode 1935-1937
- De messofficieren van de kazerne BOOTSMAN JONSEN te OOSTENDE daterend uit 1911 en dit omdat het gebouw tussen 1944 en 1946 dienst deed als transitkamp voor de geallieerden.
- Het uit 1820 neoklassieke Kasteel GRENIER te GAVERE.
- De citadel te DIEST werd eveneens beschermd.
Deze citadel is, zo wordt terecht gesteld, een karakteristiek vestingswerk, gebouwd volgens het polygonaal systeem in de vorm van een ster met vooruitgeschoven halve manen. Daarenboven is deze citadel het laatste vestingswerk in Europa dat volledig in baksteen gebouwd werd.
- Het fort Ste MARIE te KALLO dat in 1584 dienst deed als bruggehoofd, bekwam uiteraard ook het statuut beschermd monument.

Waar blijft LIMBURG zit U al even te denken. Dat heb ik natuurlijk voor het laatst behouden. Voor het tot nu toe enig beschermd monument in onze provincie ben ik zo vrij het volledige beschermingsbesluit te lezen, zodat U zich een beeld kan vormen van wat dergelijk besluit inhoudt:

1. Bij de beslissing van de Chef van de Generale Staf op datum van 25 januari 1988, werd aan het Kasteel Rockendael te Sint-Truiden (Bevingen) het statuut van beschermd monument toegekend.

Het kasteel werd gebouwd in 1882 in neoklassieke stijl op een domein van 28 ha.

Het is thans in gebruik als officiersmess.

2. De volgende elementen maken meer in het bijzonder het voorwerp uit van een speciale bescherming:

- a. de gevels en de ingangstrap;
- b. de zalen op het gelijkvloers;
- c. de trap;
- d. de kapel op de eerste verdieping;
- e. het park en de vijvers.

Opmerking: Het bijgebouw maakt geen deel uit van onderhavige beschermingsbeslissing.

3. Deze bescherming houdt het verbod in, behalve met de toestemming van de Commissie ad hoc:

- a. de beschermde elementen van het domein te vernielen, aan te passen of te veranderen;
- b. andere gebouwen of constructies op te richten op het domein.

Tot zover de lijst van de tot nu toe als beschermde monumenten geklasseerde gebouwen.

Ik zou echter willen eindigen met een tot nu toe nog niet vermeld monument.

Als verantwoordelijke voor de militaire infrastructuur in de provincies LIMBURG en ANTWERPEN, ben ik ambtshalve lid van de beheerraad van het Fort van BREENDONK. Ook al behoort dit Fort niet toe aan de Krijgsmacht, toch werkt Landsverdediging nu aan het behoud en de instandhouding van dit gerenomeerde oorlogsmonument. Het is dan ook met de nodige fierheid dat ik mag zeggen dat gedurende de begrotingsjaren 1990-1991 en 1992 jaarlijks 20 miljoen ingeschreven is geworden op het budget van Landsverdediging voor de restauratie van dit monument. De eerste 20 miljoen van deze 60 miljoen werden aangewend voor de dringende dakvernieuwing, terwijl wij nu gestart zijn met de restauratie van de gevels en dit ten belope van 40 miljoen frank.

Zo ziet U maar - ook al zouden specialisten in de heemkunde en de monumentenzorg bij een snelle lectuur aan de begroting van de Minister van Landsverdediging, de indruk kunnen hebben dat de militairen niet zo bekommerd zijn om hun bouwkundig erfgoed, toch hoop ik dat ik er deze namiddag in geslaagd ben U aan te tonen dat Landsverdediging wel degelijk bekommerd is voor zijn waardevolle infrastructuur en dit niet alleen op papier, maar ook op het terrein.

Leopoldsborg.

L. Verdonck.

NOG MONUMENTEN VOOR MIJNWERKERS IN LIMBURG

In het artikel *Monumenten rond mijnen en koolputters* (1) werd een korte bijdrage gewijd aan de St.-Barbarakapel van Averbode, een typisch monument in de vorm van een mijnwerkerslamp. Wij waren er toen van overtuigd dat een dergelijke kapel een uitzondering was. Inmiddels kwamen wij echter op het spoor van nog twee andere kapellen in de vorm van een mijnwerkerslamp, nl. in Heusden en in Eigenbilzen, twee Midden-Limburgse dorpen, die in nauw verband stonden met het Kempens mijnbekken: Heusden-Zolder als mijn gemeente en Eigenbilzen als plaats, waar heel wat mijnwerkers woonden. De hier vermelde mijnlampkapellen brengen het aantal inmiddels op drie.

Wij ontdekten eveneens een ouder monument voor de mijnwerker in Eisden-Tuinwijk. Tot voor kort was dat gedenkteken grotendeels aan het gezicht onttrokken door een bushokje, dat ervoor geplaatst was en inmiddels is verwijderd. In Eisden kwam in 1995 ook een modern mijnwerkersmonument tot stand, dat door de plaatselijke kunstenaar Pollie Gregoor werd ontworpen en uitgevoerd.

De herdenking van een halve eeuw Belgisch-Italiaans akkoord (1946-1996) was de aanleiding om niet alleen in de voormalige mijn gemeenten gedenkplaten aan te brengen, maar ook om nieuwe mijnwerkersbeelden op te richten, nl. in Eisden en in Genk.

Over al die vroegere initiatieven en de recente realisaties, die hulde brengen aan de mijnwerker, handelt deze bijdrage.

1. Kapellen in de vorm van een mijnlamp

De mijnwerkerslamp, die toeliet dat

het ondergronds mijngasgehalte in de lucht vrij gemakkelijk en nauwkeurig bepaald kon worden, was een typisch attribuut van de koolputter. Het lag dan ook voor de hand dat bij de vormgeving van kapellen ter ere van St.-Barbara, patrones van de mijnwerkers, aan een mijnlamp werd gedacht.

A. Mijnwerkerskapel te Heusden

Op een driehoekig pleintje, in de wijk De Lindeman te Heusden, waar de Halstraat en de Schansstraat elkaar ontmoeten, werd een kapel in de vorm van een mijnwerkerslamp opgericht. Met het oog op het bouwen van dat koolputtersmonument werd in De Lindeman een werkgroep gesticht, waarvan de administratie toevertrouwd was aan Victor Schepers. De kapel werd in 1959

Mijnwerkerskapel in de vorm van een mijnlamp te Heusden - Lindeman (1959).
Foto: A. Claes, Heusden.

(1) J. GERITS, *Monumenten rond mijnen en koolputters*, in: *Ons Heem*, XLVIII, 1994, blz. 174-181 (zie: blz. 177, afb.).

gebouwd door Stan Houben, Fons en René Vanheel, bijgestaan door enkele helpers. Het gebouwtje, dat opgetrokken is in rode baksteen en versterkt met betonnen tussenplaten, is ingeplant op een grasmat, tegen de achtergrond van een lugustrumhaag en een weelderige bruinrode sierkers (*Prunus*). In de nis van de kapel stond oorspronkelijk een beeld van St.-Barbara, patrones van de mijnwerkers (2). Het beeld werd echter vernield. Thans prijkt er een beeld van O.-L.-Vrouw van Lourdes in de nis, die extra beveiligd is. Het werd er geplaatst door mevr. Maria Tielens, weduwe van Leopold Vanheel (+ 1983). Zoals toen gebruikelijk was, had zij het beeld in 1941 gekregen als huwelijksgeschenk. In de mijnwerkerskapel is het beeld van O.-L.-Vrouw van Lourdes op zijn plaats, omdat zij in de volksdevotie van de koolputters, vooral van de mijnwerkers-brancardiërs, een ereplaats inneemt. De kapel wordt uitstekend door mevr. M. Tielens onderhouden. Al vele jaren zorgt zij ervoor dat het gebouwtje op 1 mei met bloemen wordt versierd. Eertijds was ook een lamp in de open tussenruimte van de kapel bevestigd, die 's avonds brandde vanuit de straatverlichting. Ook die lamp werd door de straatjeugd vernield.

1985), verzorgden de financiële zijde van de onderneming, terwijl enkele andere mijnwerkers-brancardiërs, o.a. Jozef Haesen, Emiel Trisenier en Ferdinand Vandepoel, instonden voor het bouwwerk. Einde 1971 was de kapel klaar. Sedertdien staat buurtbewoner Jozef Haesen (geb. Veldwezelt, 25 januari 1923), mijnwerker-brancardiër en zelf nauw betrokken bij de oprichting van de kapel, plichtsbewust in voor het onderhoud van het gebouw en zijn omgeving. Tweemaal per jaar plant hij er éénjarige bloemen. Hij wiedt het onkruid en geeft de kapel geregeld een versbeurt.

De kapel is opgetrokken in natuursteen. In de opening prijkt een St.-Barbarabeeld van de Genkse beeldhouwer Raf Mailleux (Ciney, 28 maart 1916 - Genk, 23 februari 1996) (4). De heilige Barbara staat voor een mijnlamp en is vergezeld van twee mijnwerkers. Van 1 mei tot einde augustus prijkt in de nis van de kapel een beeld van O.-L.-Vrouw van Lourdes. Het gebouwtje is afgedekt met een ronde loden plaat, bekroond met een ronde haak, om zo getrouw mogelijk het uitzicht van een mijnlamp weer te geven. Op de betonnen plaat boven de opening is een bronzen strook bevestigd, met de foto's van Thomas Meers en Pierre Stulens

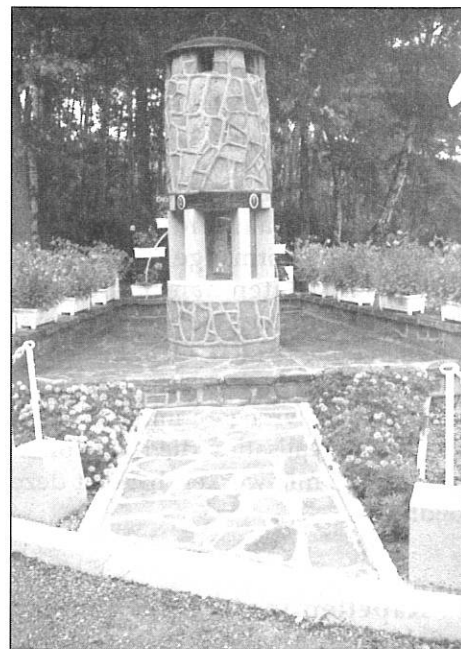
B. Mijnwerkerskapel te Eigenbilzen

Al 25 jaar siert een kapel in de vorm van een mijnwerkerslamp de hoek van de Litsebeek- en de Zangerheidestraat in Eigenbilzen (deelgemeente van Bilzen) (3). Mijnwerker Jozef Baeten (Bilzen, 2 juli 1910 - 30 december 1962), uit Eigenbilzen, provinciaal en plaatselijk bestuurslid van de Mijnwerkers-Brancardiërs, drukte de wens uit dat na zijn overlijden in Eigenbilzen een kapel zou worden gebouwd in de vorm van een mijnwerkerslamp. Op een klein perceel grond, nog steeds eigendom van de erfgenamen van mevr. Bunkens-Jackers, uit Hees, werd in 1970 met de bouwwerken gestart. Twee inwoners van Eigenbilzen, nl. Thomas Meers (Eigenbilzen, 27 maart 1905 - Genk, 4 augustus 1986) en Pierre Stulens (Eigenbilzen, 3 april 1905 - 19 april

(2) J. GERITS, *Sint-Barbara, patrones van de mijnwerkers*, in: *Ons Heem*, XLVIII, 1994, blz. 182-183.

(3) R. TH., *Jozef Haesen brengt dagelijks werkbezoek aan Mijnwerkerslampkapel*, in: *Het Belang van Limburg*, 13 juni 1995; ID., *25 jaar Mijnwerkerskapel*, in: *Het Belang van Limburg*, 2 augustus 1996.

(4) Zie over hem: A. GEUSSENS, *In memoriam Raf Mailleux*, in: *Heidebloemke*, LV, 1996, blz. 116-118.

Mijnwerkerskapel in de vorm van een mijnlamp te Eigenbilzen (1970). Foto: A. Claes, Heusden.

en volgende toelichting: *Meers T.* *27-3-1905 +4-8-1986 en *Stulens P.* *3-4-1905 +19-4-1985, *Mijnwerkers-Brancardiers*, 1973. Het is een blijvende hulde aan twee pioniers van de mijnwerkerskapel.

Achter de kapel bemerkt men een houten kruis en aan de rechterkant een mijnwagentje, dat eertijds in de mijn van Beringen werd gebruikt voor het ophalen van de steenkool. Zo wordt nogmaals de nauwe band onderstreept tussen de mijn en de herdenkingskapel van Eigenbilzen.

2. Monument van de mijnwerkers te Eisden

Naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de mijnmaatschappij "S.A. Charbonnages Limbourg-Meuse" (22 juni 1907), die in Eisden de koolmijn bouwde en van 1923 tot 1987 uitbaatte, werd in 1957 aan de Koninginnelaan, in de Tuinwijk van Eisden, een monument voor de mijnwerker opgericht (5). Het werd ontworpen door de schilder-etser Oscar Bronckaers (Luik, 1899 - Eisden, 1977). Als technisch tekenaar maakte hij deel uit van het personeel van de koolmijn van Eisden. Oscar Bronckaers, leerling van de St.-

Truidense schilder P. Heidbuchel en van de befaamde etsen Dirk Baksteen, uit Mol, liet een omvangrijk oeuvre na. Met zijn etsen over en rond de mijnwerker en zijn milieu verwierf hij nationale bekendheid. Zijn etsenalbum "De Mijn" werd aan koningin Elisabeth aangeboden.

Het monument, dat in 1957 in de Tuinwijk van Eisden werd opgericht en waarvoor Bronckaers dus een beeld maakte, heeft enigszins de vorm van een boortoren en herinnert aan het oudere mijnmonument van 1951 te As (6). Tegen de middenpijler is een bronzen bas-reliëf aangebracht (H. 2,10 m.), waarop een koolputter is afgebeeld. Hij draagt het traditionele werkplunje, met de lederen helm. In de linkerhand houdt hij een houweel vast, dat op zijn schouder rust. In de rechterhand heeft hij een mijnlamp. Achter de mijnwerker prijkt nogmaals het silhouet van een mijnlamp. Beneden rechts herkent men de handtekening van de kunstenaar. De mijndirectie liet het eerste ontwerp, nl. een oudere mijnwerker vermoed na zijn zware dagtaak, niet uitvoeren. Men gaf de voorkeur aan een jonge, jeugdige mijnwerker. Bronckaers heeft toch hetzelfde ontwerp uitgevoerd, maar de koolputter een jeugdiger gezicht gegeven. Het bas-reliëf

Monument van de mijnwerkers te Eisden (Oscar Bronckaers, 1957).
Foto: Archief V.Z.W. Stichting Erfgoed Eisden.

(5) J. KOHLBACHER, *Thema-krant Mijnmonumenten*, [Maasmechelen, 1996], nr. 8.

(6) Zie daarover: J. GERITS, a.w., in: *Ons Heem*, XLVIII, 1994, blz. 175, afb.

van de mijnwerker, zoals men het in Eisdën kan zien, wordt doorgaans als het belangrijkste beeld van Oscar Bronckaers beschouwd.

Het monument is opgebouwd in natuursteen en graniet. Onder het mijnwerkersbeeld is een bronzen plaat (L. 72 cm.; H. 36,5 cm.) aangebracht, met volgend opschrift: EISDEN / HULDIGT / 1907-1957. Alleszins een treffend gedenkteken voor de mijnwerkers.

(7) J. KOHLBACHER, *Thema-krant Mijnmonumenten*, [Maasmechelen, 1996], nr. 10; J.M., *Mijnwerkersmonument meer dan een hoop schroot*, in: *De Weekkrant. Hier 't Maasland*, 31 oktober 1995, blz. 1 en 2, afb.

3. Hedendaags mijnwerkersmonument te Eisdën

Op de rotonde voor het hoofdgebouw van de voormalige koolmijn

"Limburg-Maas", te Eisdën, prijkt sinds 1995 een typisch mijnwerkersmonument: een originele creatie van de Maasmechelse kunstenaar Pollie Gregoor, leraar aan de Gemeentelijke Kunstacademie en zelf een mijnwerkerszoon (7). Het is een indrukwekkend monument, hoewel het voor velen wellicht niet meer is dan een hoop afgedankt materiaal uit de voormalige mijn. De kunstenaar heeft er echter zijn ziel in gelegd. Na zijn toelichting krijgt die "hoop schroot" een heel andere dimensie: een loflied voor alle mijnwerkers.

Een hoop schroot?

Roestige ijzeren platen met vele dienstjaren "put" vormen een geologisch aandoende gelaagdheid, met breuken, storingen, plooiingen: een doorsnede van de ontgonnen lagen.

Loodrecht daarop staat 'n verticale as, de schacht, die als 'n mes, 'n guillotine door de lagen heensnijdt.

In dat verticale vlak zitten ronde gaten: de molspijpen van de mijnbouw.

Opvallend en zeer herkenbaar is ook de zaagtrommel, werkloos, met afgebrokkelde boorkoppen.

De platen vertonen gaten, insnijdingen, littekens, kerven: de impact van deze voorbije industrie op de landschappelijke, sociale, economische en culturele aspecten van de streek, en op de gezondheid van al die er werkte.

Het vlakke, façade-effect verwijst naar de bouwvorm van het hele mijncomplex: de gevel van een kasteel, waarachter het hele vuile productieproces schuilging.

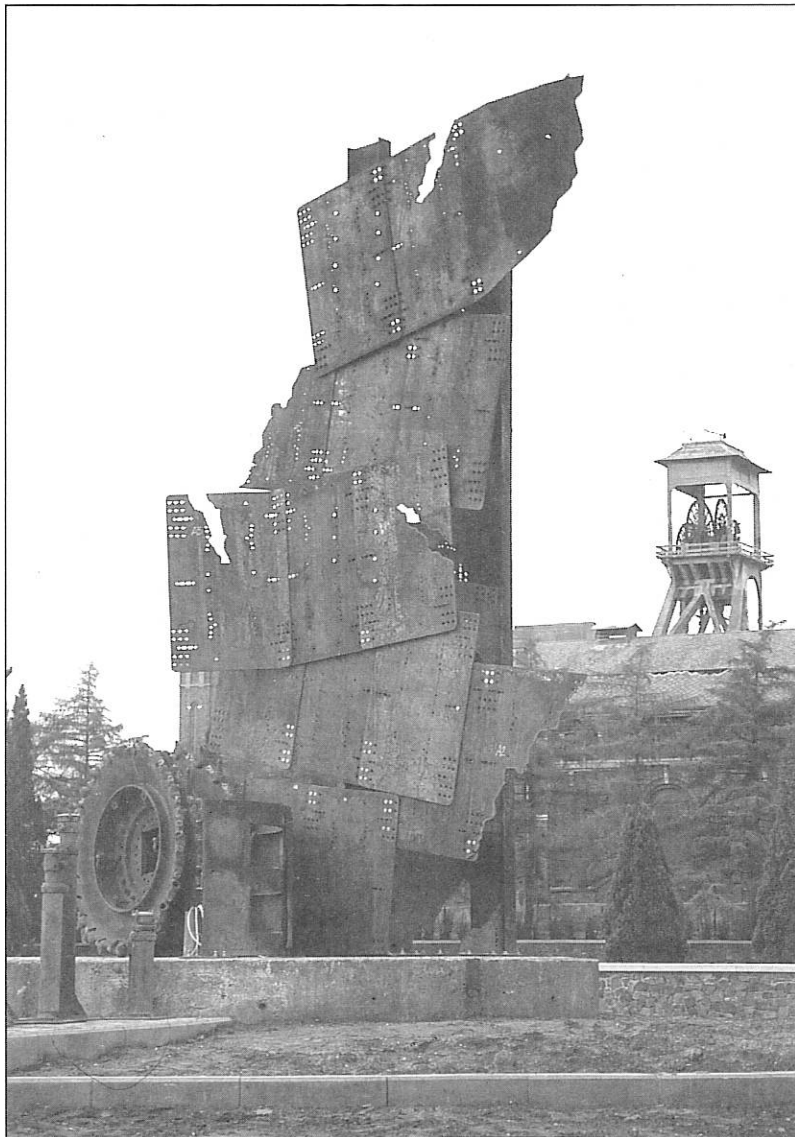
Refereert het silhouet van het beeld eerder naar de schachtbokken, de hoogte (sokkel inbegrepen 7m80) is symbool voor de diepte van de Eisdense put.

Tien stalen stempels staan er als vermoeide mijnwerkers bij.

Het geheel is aan elkaar geschroefd met gegalvaniseerde bouten en moeren, die wit afsteken tegen de roest, als nieuwe knopen op een oude jas, lees: nieuw leven uit de oude as.

De vorm van de rotonde zegt iets over de terrils, die 't landschap van de mijns-treek zo sterk bepalen.

De beplanting bestaat vnl. uit struikheide (de Kempen), klimop (het vurigste verlangen van elke mijnwerker: naar

Modern mijnwerkersmonument te Eisdën (Pollie Gregoor, 1995)
Foto: P. Gregoor, Eisdën.

boven!), maagdenpalm (Sint-Barbara, patrones, de maagd met de palm) en rozen (die niet alleen de voortuintjes van de tuinwijk sierden, maar ook de formele Franse tuin voor het hoofdgebouw).

Het beeld én de inplanting ervan hebben voor mij als ontwerper werkelijk de uitstraling en de betekenis die ik eraan wilde geven: een ode aan alle mijnwerkers, die in het zweet huns aanschijns niet alleen hun kroost, maar heel de streek tot wasdom brachten. Dat diezelfde streek daarna niet meer zo sterk blijkt, dat lot lag niet in hun handen (8).

Het mijnwerkersmonument werd opgericht in opdracht van het gemeentebestuur van Maasmechelen. Daartoe werden in 1991 de eerste contacten gelegd met de kunstenaar Pollie Gregoor, die ongeveer 8.000 kg. materiaal kon verwerven uit enkele KS-mijnen, voornamelijk uit de koolmijn van Eisden. Het hedendaags mijnwerkersmonument (H. 7,80 m.) werd op 30 september 1995 onthuld.

4. Beelden en gedenkplaten naar aanleiding van de 50ste verjaardag van het Belgisch-Italiaans akkoord (1946-1996)

In het raam van de herdenking van een halve eeuw Belgisch-Italiaans akkoord rond de immigratie van Italiaanse mijnarbeiders voor de Belgische koolmijnen, werden in de voormalige mijn gemeenten Beringen, Eisden, Genk en Houthalen gedenkplaten geplaatst. In Eisden en Genk gingen die plechtigheden gepaard met de onthulling van mijnwerkersbeelden.

Al in de jaren '30 waren Italiaanse werkzoekenden, voornamelijk uit Noord-Italië, bedrijvig in de Limburgse mijnstreek. Toch was het pas na de Tweede Wereldoorlog, toen bleek dat de beschikbare arbeidersreserve niet volstond om de noodzakelijke kolenproductie te halen, dat de toenmalige mijnpatroonsorganisatie Fedechar, mede in het kader van de "kolenslag", het Belgisch-Italiaans immigratie-akkoord tot stand bracht, dat op 23 juni 1946 werd ondertekend. Op grond van die overeen-

komst gingen de Belgische mijnmaatschappijen in diverse Italiaanse regio's (vooral Zuid-Italië), met een overschot aan arbeidskrachten, op zoek naar mannen die in de Belgische mijnen wilden werken. De Belgische regering voorzag van haar kant wettelijke immigratienormen, o.a. door de toekenning van officiële werkvergunningen. Een en ander leidde tot verschillende omvangrijke immigratiegolven. Krachtens het Belgisch-Italiaans akkoord konden 30.000 Italiaanse arbeiders in de mijnen tewerkgesteld worden. Het werden er uiteindelijk 150.000. Momenteel bestaat de Italiaanse gemeenschap zelfs uit ruim 300.000 mannen en vrouwen, waardoor zij uitgroeide tot de derde grootste volkerengroep in het land. Het vijftigjarig Belgisch-Italiaans akkoord werd ook herdacht met de uitgave van het boek: *Waarom die Italianen?* (9). Het werd op 25 februari 1996 in Genk en op 29 september 1996 in Beringen voorgesteld.

A. Gedenkplaten in Beringen en Houthalen

Als blijvende herinnering aan de herdenking van de vijftigste verjaardag van het Belgisch-Italiaans akkoord, werd op zondag, 15 september 1996, in het gemeentehuis van Houthalen-Helchteren een bronzen gedenkplaat (B. 23 cm.; L. 32 cm.) onthuld, met volgend opschrift in het Nederlands en in het Italiaans: 50ste HERDENKING / OVEREENKOMST / ITALIE - BELGIE en 50° ANNIVERSARIO / ACCORDO / ITALIA - BELGIO / 1946 - 1996 (10).

Een identieke gedenkplaat, zowel naar afmetingen als naar tekst, werd op 29 september 1996 in Beringen onthuld. De bronzen plaat is aangebracht aan de voorgevel van het voormalig mijngebouw, waar thans de openbare bibliotheek is ondergebracht (11).

B. Nieuw mijnwerkersbeeld te Genk

Op het grondgebied van de gemeente Genk, waar eertijds drie steenkoolmijnen operationeel waren, prijken, behalve het monument voor André Dumont en G. Lambert (Harry Elström, 1951), in Genk-Centrum, nog

(8) Met dank aan Pollie Gregoor, die ons de toelichting bezorgde.

(9) F. VANHINSBERG, *Waarom die Italianen?*, Genk, 1996.

(10) L.O., *Gedenkplaat 50 jaar Belgio-Italia onthuld*, in: *Het Belang van Limburg*, 16 september 1996, afb.

(11) R.V., *50 jaar Italiaanse migratie*, in: *Het Belang van Limburg*, 4 oktober 1996, afb. Het aantal Italianen slinkt in Beringen: van 1265 in 1976 tot 716 in 1995.

Beeld van de mijnwerker in Genk-Centrum (Johnny Ilsbroux, 1996).

Foto : D. Kazmierczak, Genk.

(12) Vgl. J. GERITS, *a.w.*, in: *Ons Heem*, XLVIII, 1994, blz. 177-179.

(13) C.N., *Mijnwerkersbeeld halve eeuw na Belgisch-Italiaans akkoord. Italiaanse gemeenschap vijftig jaar in Limburg*, in: *Het Belang van Limburg*, 10 juni 1996, afb.

(14) J.K., *Standbeeld mijnwerker in de tuin van directeur*, in: *Het Belang van Limburg*, 22 oktober 1996, afb.

(15) J. KOHLBACHER, *Thema-krant Mijnmonumenten*, [Maasmechelen, 1996], nr. 6.

drie mijnwerkersmonumenten. Het eerste beeld, naar het ontwerp van beeldhouwer Raf Mailleux, werd in de Kon. Gieterij Eijsbouts te Asten (Ned.) in brons gegoten en op 28 juli 1990 onthuld op het E. Coppéeplein in Winterslag. Het beeld, bij de hoofdingang van de Limburghal in Genk-Centrum, op initiatief van de v.z.w. Roodvonk ontworpen door Lieve Schols, werd op 5 december 1992 onthuld (12). In het centrum van Genk, in de voortuin van het Cultureel Centrum, werd op zondag, 9 juni 1996, een derde mijnwerkersbeeld officieel onthuld (13). De plichtigheid vond plaats in het kader

van de vijftigste verjaardag van het Belgisch-Italiaans akkoord (1946-1996). Het beeld, dat in de mijn-gemeente Genk dat feit symboliseert, werd ontworpen en uitgevoerd door beeldhouwer Johnny Ilsbroux en gegoten in het atelier van Emile Voeten (Koersel). Het stelt een mijnwerker in volle achtie voor (H. 1,70 m.). Gekleed in het typisch mijnwerkerspak, draagt hij een helm met lamp, die wordt gevoed door de batterij aan zijn zijde. Hij is ook voorzien van een mijnlamp. Op de achterkant ervan zijn de namen van de beeldhouwer (ILSBROUX J.) en van de bronsgieter (ATELIER E. VOETEN) aangebracht. Op de voorzijde van het arduinen voetstuk, waarop het beeld is geplaatst, leest men op de bronzen plaat (B. 41 cm.; L. 51 cm.), in het Nederlands en in het Italiaans: 50ste HERDENKING / OVEREENKOMST / ITALIE - BELGIE / 1946 - 1996 en 50° ANNIVERSARIO / ACCORDO / ITALIA - BELGIO / 1946 - 1996. Ook op de achterkant van het voetstuk is een bronzen plaat (B. 48,5 cm.; L. 60 cm.) bevestigd, met volgende teksten: DONO DELLA / COLLETTIVITA ITALIANA / AL COMUNE DI GENK en GIFT VAN DE ITALIAANSE / GEMEENSCHAP / AAN DE GEMEENTE / GENK / 09-06-1996. Daarmee kreeg de gemeente Genk niet alleen de eigendom van het mijnwerkersbeeld, maar ook de zorg ervoor toebedeeld.

C. Nieuw mijnwerkersbeeld in Eindhoven

In het kader van de herdenking van vijftig jaar Belgisch-Italiaans akkoord (1946-1996) kwam ook in Eindhoven een mijnwerkersstandbeeld (H. 1,20 m.), met gedenkplaat, tot stand (14). Het gedenkteken werd opgericht in de voortuin van de directeurswoning van de koolmijn "Limburg-Maas". Van 1912 tot 1969, toen de villa met het omliggende park door de toenmalige gemeente Eindhoven werd aangekocht, bewoonden vijf directeurs en hun gezinnen die riante woning, die in de volksmond 't Kasteeltje wordt genoemd (15).

Het beeld is ingeplant tegen een achtergrond van bomen en heesters,

o.a. drie indrukwekkende Mammoetbomen (Lat. *Sequoiadendron giganteum*) en drie Douglassparren (Lat. *Pseudotsuga taxifolia*). De uitgebeelde koolputter draagt het klassieke mijnwerkersplunje, met helm. In de lin-

Beeld van de mijnwerker in Eisdén-Tuinwijk (Johnny Ilsbroux, 1996).

Foto : Archief V.Z.W. Stichting Erfgoed Eisdén.

kerhand houdt hij een houweel; in de rechterhand een mijnlamp. Het beeld werd ontworpen door Johnny Ilsbroux en in brons gegoten in het werkhuis van Emile Voeten (Koersel), die ook het mijnwerkersbeeld van Genk-Centrum realiseerden. Op de voorzijde van het arduinen voetstuk, waarop het beeld is geplaatst, is een bronzen gedenkplaat (B. 23 cm.; L. 32 cm.), met volgende tekst in het Nederlands en in het Italiaans, aangebracht: 50ste HERDENKING / OVEREENKOMST / ITALIE - BELGIE en 50° ANNIVERSARIO / ACCORDO / ITALIA - BELGIO - 1946 - 1996. De plaat is dus identiek aan de gedenkplaten, die in 1996 in Beringen en Houthalen werden onthuld. Aan de achterzijde van het voetstuk prijkt eveneens een bronzen plaat (B. 25 cm.; L. 45 cm.), met volgend tweetalig opschrift: DONO DELLA / COLLETTIVITA ITALIANA / AL COMUNE DI / MAASMECHELEN en GIFT VAN DE / ITALIAANSE GEMEENSCHAP / AAN DE GEMEENTE / MAASMECHELEN. Een mijnwerkersstandbeeld in het "ontoegankelijk domein van de mijn-directeur": vijftig jaar geleden was het nog ondenkbaar! Het beeld werd plechtig onthuld op zondag, 20 november 1996. Zoals hij ook in Genk had gedaan, schonk Fernando Marzo, namens de Italiaanse gemeenschap, het beeld aan de bevolking van Maasmechelen, waar de Italianen al zeventig jaar deel van uitmaken.

Gruitrode.

J. Gerits.

HET ZWARTE GOUD EISTE ZIJN TOL

Treurige liederen over koolmijnrampen

De vooruitgang in onze moderne leefwereld is zowat grenzeloos. Sinds mensengeheugen heeft dit fenomeen bestaan met dit verschil dat het tot de 19de eeuw nooit zo een vaart nam. Op het vlak van het vervoer bereikte de evolutie letterlijk en figuurlijk een hoge vlucht. Van de zeilboot ging het via het stoomschip tot de thans vernuftig uitgeruste vaartuigen voor diverse doeleinden. In de lucht begon het bij de ballon over het luchtschip tot de huidige geluidsmuur doorbrekende vliegtuigen. Het paard werd vervangen door trein en auto, terwijl de fiets een analoge verbetering onderging, ook al moet daarbij toch nog altijd mankracht gebruikt worden.

De evolutie is werkelijk, in alles wat de mens bezielt, tot de hoogste toppen gestegen, maar niet zonder haar tol te eisen. Hoewel de vooruitgang een zegen voor de mensheid was, dan bracht hij tevens rampspoed, met maar al te vaak enorm veel leed.

Steenkool vervangt turf

In alle facetten van de menselijke bezigheden heeft men steeds getracht het werk lichter te maken. Men zocht andere vormen om het leven draaglijker te maken. Eén ervan is de overschakeling van turf naar steenkool. Het turfsteken kon nauwelijks een gevaarlijk werk genoemd worden. Toen men een methode gevonden had om steenkool te ontginnen, werd het voor de delvers heel wat gevaarlijker. Het nieuwe product bood fantastische mogelijkheden, vooral voor de industrie. De kooladers liggen evenwel meestal op grote diepte. Het ondergrondse werk hield dus veel gevaar in.

Mijnrampen behoorden vrij vlug tot het wereldnieuws. Ze gebeurden niet in het minst dicht bij ons, waar het allemaal met André Dumont (1847-1920) begon. Hij liet in Henegouwen het eerste zwarte goud aan de oppervlakte halen. Na een paar jaar werd echter ook de reeks van koolmijnrampen ingezet. Men voerde de eerste geologische kartering uit tussen 1836 en 1849. Het jaar daarna, in 1850, kan men met een dodenlijst beginnen.

Quaregnon zet de reeks in

De slachtoffers van de voorbereidingsjaren niet meegerekend, meldde men eind maart 1850 een van de eerste "noemenswaardige" mijnrampen uit de Belgische koolmijnsgeschiedenis: *Maendagmorgend had men meer dan 50 lyken opgehaeld uyt den put Rien-du-Coeur, ten gevolge der ontploffing van 't grauwwuur. Dertien slagtoffers zyn ter aerde besteld, nadat zy herkend zyn. Men begrypt wat yselyk toneel dit aanbiedt!* (1).

De ontploffing had plaats omstreeks 21 uur, op een ogenblik dat 85 werklieden aan het werk waren in de schachten: *Van dit getal zyn er 11, waer van 5 aen 't gezigt gekwetst, weder boven gekomen, 46 zyn dood en 28 zyn in 't bovengedeelte der werken welke men nog heeft kunnen bereiken. Deze zullen ongetwyfeld by gebrek aen lucht verstikt zyn ... Den slag is zoo geweldig geweest, dat twee peerden, die in eenen stal stonden, naby den ingang der putten, verstikt zyn* (2).

Regelmatig gebeuren kleine ongevallen in de mijnen, maar gelukkig niet altijd zo vreselijk. Men ontgint echter verder ook in andere regio's, zoals in Anderlues. Maar ook daar slaat het noodlot toe. De ramp gebeurde er op het einde van maart 1880. Er werden veertig doden geteld, wat eens te meer een treurige aansleep had bij de betrokken fami-

(1) *De Denderbode*, 31 maart 1850, blz. 3.

(2) *Idem*.

lies. De marktzanger zorgde voor de verspreiding van het rampzalige nieuws.

Schrikkelijke mijnramp te Anderlues

Zangw.: *De klagende weduwvrouw*

*Wat moet een werkmán lijden. Van in zijn kind-
scheid
Wie zal hem eens verzachten van smarten en van
pijn
Van hunne twaalf jaren die zijn zij in het gevaar
Bij dagen en bij nachten dat ziet men overal
Gelijk men weer ziet gebeuren te Anderlues wat
ramp
Een mensch zijn hart zou er van scheuren
Eene koolmijn staat in brand*

Refr.

*Hoort een werkmán vragen
Waar men dat heeft verdiend
Van daar te liggen branden
't Is ook een moeders kind
Men hoort zoo jammerlijk klagen
Van de vrouw en kinderen klein
Die naar hun vader vragen
Ach helpt hem uit de pijn.*

*Wat moeten de mijnwerkers klagen; wij lijden zoo
veel nood
Van den morgen tot den avond werken voor ons
brood
En nu moeten bezwijken, sterven gelijk een hond
Geen bijstand te bekomen branden onder den grond
't Hert word koud van de lieden
Als men slachtoffers boven brengt
Verminkt zijn al hun leden. 't Is ijselijk om zien.*

*Zinneloos worden de vrouwen en roepen met
getreur
Mijnen man die is hier onder, hij minde mij zoo
teer
Weer roept er al een ander waar is mijn lieven zoon
Hij ligt daar te branden ach God wat moet ik doen
Een grijsaard riep met eene stemme
Dood zijn mijne kinderen teer
Neder viel hij op de lijken, ach God zij zijn niet
meer.*

*Als zij werden begraven zag men op het kerkhof
Het volk jammerlijk klagen met tranen in de oog
Vaarwel mijn echtgenoot tot op een ander tijd
Nooit komt gij hier weer ons vriendschap is gedaan
Daarmee die daalde zij onder d'aarde
Menig mensch die viel in onmacht
Een traan sprong uit de oogen als hij zakte in 't
graf.*

Slotrefr.:

*Vaarwel hoort men daar roepen
Mijne lieve zonen teer
En gij mijne echtgenooten
Zijt op aarde niet meer
Nooit zal ik dat vergeten
Zoo een wreede ramp*

*Ge doet het harte breken
Hoe het werkvolk verbrandt.*

Anderlues werd niet gespaard van rampspoed, want in mei 1894 vielen nog eens zes doden. In Courrières waren het er echter driehonderd. Te Thieu was begin maart 1914 een *waterzak gesprongen* (3) en eiste negen doden. In het Limburgse bekken was men later met de ontginning begonnen, maar men ontsnapte evenmin aan de tol, die aan mensenlevens moest betaald worden. In de koolmijn van Waterschei telde men in april 1929 drieëntwintig dode mijnwerkers. Drie jaar later volgde Marchienne-au-Pont, waar zestien doden en elf gewonden bovengedaald werden (4).

Nog erger werd het in Paturages, waar in de mijn "Fief de Lambrechies" twee grote ontploffingen, in drie dagen, de arbeiders teisterden. Op dinsdag, 15 mei 1934, werd alarm geslagen voor de eerste ontploffing. Terwijl een ploeg redders nog bezig was overlevenden te zoeken, deed zich op donderdag, 17 mei, een tweede explosie voor.

De achttien man sterke reddingsploeg van "Grand Trait", te Frameries, was met speciaal materiaal in de mijn op ruim 800 m diepte afgedaald, waar een honderdtwintigtal mijnwerkers waren. Naast de 41 slachtoffers van de grauwwuurontploffing kwamen ook een vijftiental redders om (5).

Aangezien het aantal mijnwerkers voor een groot deel uit Vlamingen bestond, schonken de marktzangers uiteraard meer aandacht aan het gebeuren. Vermits Paturages, wegens de verschillende ontploffingen, al een bekende naam was, werden de mensen nog meer aangetrokken tot het sensationeel nieuws. Bij de ouderen lag de ramp van net voor de Eerste Wereldoorlog nog fris in het geheugen, toen in Courrières ruim driehonderd doden bovengedaald werden.

Vreeselijke mijn ramp te Paturages

*Wat hoort men weer eens wreede ramp op aarde
In een koolmijn ginds in het Walenland
Hoeveele dooden moet men weer betreuren*

(3) *De Vooruit*, 5 maart 1914, blz. 2.

(4) *De Volksstem*, 9 februari 1932, blz. 1.

(5) *De Gazet van Antwerpen*, 17 mei 1934, blz. 1.

*Dat ook weer allen werkmenschen zijn
Zij die daar zwoegde zoo diep onder de aarde
Voor een stuk brood voor vrouw en kinderen
klein
Allen verstikt, verbrand levend begraven
Denkt toch hoe wreed, hoe wreed moet dat toch
zijn.*

*Gij arme moeder of vrouw en kinderen
Wij voelen uwe smarten die gij moet ondergaan
Uw man of zoon die daar diep in de mijnen
Zoo vreeselijk de dood moet onderstaan
Daar stond nog een arme moeder te weenen
Zij dacht mijn zoon kan nog in leven zijn
Het wiel dat draait
Een lijk kwam weer naar boven
Het was een vader van 4 kinderen klein.*

*Is het niet wreed hoort men duizende menschen
Want hij die werkt daar in die donkre mijn
En dan zijn loon bedraagt maar een paar centen
En dat zou dan nog minder moeten zijn
De mijn die brandt en weer vol gaz geschoten
Vele moesten dan weer de dood doorstaan
Hun broeders wilde hun nog ter hulp snellen
Maar zij moesten het zelfde lot ondergaan*

*De doods-klok luidt
Daar staan duizende menschen
De rouwstoet gaat dan in stilte voorbij
Iedereen stort dan een traan van medelijden
Men hoort geschreeuw van vrouw en kinderen
klein
Hoevele wezens zijn daar nu weer op aarde
Die nu altijd zonder vader zijn
Stilaan worden zij naar het graf gedragen
Zij de slachtoffers van den arbeid.*

Twee jaar later, in juni 1936, werd de eerste uitgebreide mijnstaking georganiseerd. In Hornu, dat deel uitmaakt van het Borinagebekken, aarzelden de arbeiders eerst om het werk neer te leggen, maar de initiatiefnemers trachtten hen met alle middelen te overtuigen van de noodzaak om te staken: *Om hen tot staking aan te sporen heeft men een tamboer aangesteld die met slaande trom door de straten trekt en op de wijze van een Waalsch volksliedje de twijfelaars tracht te overtuigen* (6).

Ook al werden de koolmijnen tijdens de eerste decennia vooral in Wallonië ontgonnen, het waren hoofdzakelijk Vlamingen, die elke dag naar ginder trokken om er het "zwarte goud" boven te halen. Die mensen moesten niet alleen veel uren

werken, maar ze waren ook haast evenveel uren onderweg. Voor zonsopgang al zaten zij op de "koolputterstrein", die hen naar een weinig benijdenswaardige bestemming bracht, waar het gevaar nooit uitgesloten was. Voor die mensen telde echter alleen het "werk", met gelukkig financiële en materiële voordelen, die er aan verbonden waren. Toch bleef het steeds een riskante onderneming, want wie in de koolmijnen afdaalde kon op elk ogenblik de dood verwachten. Vrees was er altijd en zeker niet ongegrond.

De Vlaamsche mijnwerker

Wijze: Griserie

*Bitter lijden
Droeve tijden
En een jonge man trekt naar de mijn
Kind en vrouwe
Smeeken samen
God bewaart hem voor het groot gevaar.*

Refr.:

*Hij verliet zijne woning door nood
Om te zoeken een klein stukje brood
Voor zijn kindje zijn duurzame schat
Die van honger misschien zouden sterven
Door zijn wilskracht die was hij nog sterk
En hij vond in de mijnen een werk
Maar den eersten nacht daalde hij af in de schoot
En hij vond er zijne dood.*

*Moeder teeder
Komt hij weder
Luistert eens en zet u bij mij neder
Hebt gij eten
Mag ik weten
Als mijn vader nog geen briefje schreef.*

*Wijl de vrouw aan
't Kind vertelde
Kwam een man die aan de deure belde
Heel voorzichtig
't Nieuws berichten
Hoe de vader aan zijn ongeluk kwam.*

*Vlaamsche lieden
Spaart uwe kleinen
Als gij kunt van die vervloekte mijnen
Gaven zij daar
Loon naar werken
Dan zou ieder daar niet tegen zijn.* (7)

Mere.

J. De Vuyst.

(6) *Ons Volk*, 14 juni 1936, blz. 1.

(7) Mechelen, Stadsarchief, *Volksliederen*.

SOLDATEN TEGEN WIL EN DANK

We schrijven het jaar 1776.

Guillaume Decoster was bewaker van het kasteel van Heverlee, eigendom van de hertog van Arenberg, en tevens verantwoordelijk voor orde en wet in de baronie Heverlee. Maar zijn taak werd hem niet gemakkelijk gemaakt door een jonge snaak, een kind nog. Het ergste was dat die jongen de zoon was van een oud-boswachter van het Huis van Arenberg. G. Decoster wist niet wat aan te vangen met de knaap, die een nietsnut, een plaaggeest en een booswicht was. Straffen en opsluiten hielp ook al niet meer. De knaap was al opgesloten geweest in de gevangenis van het kasteel van Heverlee, nl. een cachot in de paardenstallen. Hij was een deugniet in alle betekenissen van het woord. Elke dag veroorzaakte hij veel moeilijkheden en had reeds alle denkbare en mogelijke excessen bedreven.

Misschien bleef nog één mogelijkheid open, nl. hem uit de baronie verwijderen, maar dan voor altijd. Hoe dat aan boord te leggen zonder de justitie in te schakelen en dus hoge proceskosten te maken?

In overleg met de algemeen beheerder van de goederen van Arenberg, Jean Joseph Gendebien, werd besloten de snaak te laten inlijven in het leger. Op die manier zou men van die deugniet voorgoed verlost te zijn.

Op 25 januari 1776 kwam een sergeant naar het kasteel van Heverlee om de jongen te zien en desnoods aan te werven voor het leger. Maar hij vond dat de knaap een duim (ongeveer 2,7 cm) te klein was om ingelijfd te kunnen worden. Hij kon op dit ogenblik met de jongen niets doen en stelde voor een beetje geduld uit te oefenen tot de kleine groot genoeg zou zijn om dienst te doen in het leger. Maar G. Decoster zag het niet meer zitten en wilde de knaap abso-

luut weg, niet morgen maar vandaag. Hij twijfelde dan ook niet, gezien de jongen nog zeer jong was (*comme ce jeune homme est encore fort jeune*), dat het kind binnen één of twee maanden met enkele duimen zou gegroeid zijn en dus geschikt om in het leger te gaan. Hij wou dan ook dat de sergeant de knaap zonder uitstel zou meenemen naar Brussel om hem in het leger te plaatsen. Zo gebeurde.

Maar G. Decoster was er niet gerust in. Hij twijfelde of het leger de jongen wel zou aannemen want de normen voor de aanvaarding van nieuwe rekruten waren zeer streng. En dan zou de knaap terug naar Heverlee komen om zijn schurkentreken te hervatten. Dat nooit!

Daarom schreef hij aan J.J. Gendebien om hem te vragen iemand naar de heer Becquet, eerste luitenant van de rekruteringsdienst van het regiment Kaunitz, te sturen. Dit regiment lag in garnizoen te Bergen (Mons), maar de luitenant was tijdelijk te Brussel. Die persoon zou de luitenant moeten smeken al het mogelijke te doen om de knaap daar te houden. Zo zouden wij verlost zijn van die slechte deugniet, schreef G. Decoster, en zouden wij dan een dienst bewezen hebben, niet alleen aan de hertog van Arenberg maar ook aan de jongen zelf.

In de verdere briefwisseling tussen G. Decoster en J.J. Gendebien lezen we niets meer over de knaap, die te klein was om in het leger ingelijfd te worden. Waarschijnlijk zal de heer Becquet geluisterd hebben naar de smeekbede van de gezondene van Arenberg en de jongen opgenomen hebben in het leger. Maar of dat gebeurde met of tegen de zin van de knaap, daar wordt met geen woord over gesproken in de briefwisseling. Bovendien, hoe oud zou die jongen feitelijk geweest zijn?

Deze manier van handelen om een lastpost te verwijderen is niet een eenmalig gebeuren geweest in de baronie Heverlee. We geven nog twee voorbeelden.

1780. Op 18 juli 1780 werd een zekere Henri del Brassine naar de gevangenis van het kasteel van Heverlee gebracht. Die man was een onverbeterlijke stroper. Om één uur 's nachts had hij in het Meerdaalwoud geschoten op een everzwijn. Gelukkig kon de jachtwachter hem arresteren. De man was niet aan zijn proefstuk, want reeds in 1778 was hij voor identieke feiten opgesloten geweest te Heverlee.

J. Bisschop, lid van de hertogelijke raad van Arenberg, wist niet meer wat hij met die man moest aanvangen. Daarom stelde hij aan J.J. Gendebien voor hem te laten meemen door soldaten. Dat zij hem dan maar in het leger vasthielden. Het was, volgens Bisschop, de enige manier om van die man verlost te zijn.

1784. Rond 15 januari 1784 werden twee zonen van Antoine Timmermans, ex-jachtwachter van Bertem, op heterdaad betrapt terwijl ze konijnen aan het jagen waren met een speurhond. De stropers ontkenden echter de feiten en beweerden dat ze helemaal niet op jacht waren. Daarom wilden ze de boete niet betalen.

J. Bisschop, raadslid van de hertogelijke raad, vertelde het gebeuren niet onmiddellijk aan de hertog van Arenberg, die op dat ogenblik op zijn kasteel van Heverlee verbleef. Indien de hertog van Arenberg direct op de hoogte gebracht was van de stroperij en de feiten waar waren, dan zouden de twee zonen Timmermans opgesloten geweest zijn om ze zonder uitstel in een regiment te engageren. Maar, omdat de daders de feiten loochenen,

moest men ze wel voor het gerecht brengen. Indien ze dan nog niet betaalden, wilde J. Bisschop het voorstel van de hertog van Arenberg alsnog uitvoeren.

Op 20 januari kwam Antoine Timmermans vertellen dat zijn jongste zoon van 14 jaar de avond van 19 januari gevangen genomen was door vier soldaten, vergezeld van een jachtwachter van Arenberg. Ze hadden de jongen onmiddellijk naar Brussel weggebracht.

J. Bisschop zat door deze handelswijze danig in de penarie. Indien hij de broer alleen voor het gerecht daagde om hem te dwingen de boete te betalen, dan kregen die kerels de kans zich te verdedigen en hadden ze bepaalde rechten. Indien hij echter niets deed, zou men klacht tegen hem indienen voor de ontvoering van de jongste zoon. Hij vroeg aan J.J. Gendebien wat hem nu te doen stond.

Meer dan drie weken later, op 12 februari 1784, gaf J.J. Gendebien zijn advies. Hij had over het geval Timmermans met de hertog van Arenberg gesproken. Na een gesprek met vader Timmermans was de hertog van Arenberg van oordeel dat de zonen inderdaad geen echt strafbare feiten hadden gepleegd, maar alleen een onvoorzichtigheid hadden begaan. Daarom moest J. Bisschop vader Timmermans bij zich laten komen om hem te zeggen dat de hertog van Arenberg volledige genade schonk aan zijn twee zonen en dat de jongste zoon, die nu *leert* onder vreemde mogendheden, in vrede en zonder vrees naar huis kon en mocht terugkeren.

Een jongen van 14 jaar, soldaat tegen wil en dank, mocht naar huis terugkeren (1).

(1) Edingen, Archief van Arenberg, Registers briefwisseling algemene administratie, Leuven 6. 7 en 9.

SPROKKELINGEN ROND HET RECHTSHISTORISCH ERFGOED

De jongste tijd werden in het tijdschrift "Ons Heem" diverse belangrijke bijdragen over het rechtshistorisch patrimonium gepubliceerd. Aanleiding daartoe was de oproep van wijlen prof. dr. Jan Van Rompaey (+ 17 maart 1981) en van zijn toenmalige assistent Paul De Win ("Ons Heem", 35, 1981, blz. 109-112). De problematiek met betrekking tot de inventarisatie van het rechtshistorisch erfgoed werd twee jaren later nogmaals door Paul De Win toegelicht ("Ons Heem", 35, 1983, blz. 105-111). Inmiddels verschenen twee opmerkelijke inventarissen, nl. van de schandstrafinstrumenten ("Ons Heem", 37, 1983, blz. 137-158) en van de roepstenen en kerkpuien ("Ons Heem", 43, 1989, blz. 46-94). Twee themanummers werden aan de rijkdom van het rechtshistorisch erfgoed gewijd: "Ons Heem", 43, 1989, nr. 1 en 44, 1990, nr. 5. Naar aanleiding van die herhaalde belangstelling voor de rechtshistorische relicten kwamen tevens twee reeksen "sprokkelingen" tot stand ("Ons Heem", 44, 1990, blz. 171-184; 47, 1993, blz. 151-166). Thans bieden we U een derde reeks aan. (J.G.).

Nog over materiële rechtsrelicten: galg en schandblok (Vichte, Sint-Lievens-Houtem, Sint-Denijs-Boekel en Gontrode) (1)

Vichte (1541)

Op 5 december 1541 bevestigt Keizer Karel V dat aan Willem, "heere vander vichten, erfachtich maerscal van Vlaenderen, toebehoort de heerliche vander vichte, van Ons (= de Keizer) gehouden vanden steenin man Taudernaerde", met daaraan verbonden de hoge, middele en lagere justitie. De heer van Vichte "heeft aldaer voortijts gehad staende een ghalghe ter plaetse datmen heet *Theedekin* (2) ter Vichten, upden cant van eenen cleenen veldekin datmen alsnoch heet *tghalgheveldekin* (3) liggende achter eene herberghhe genaempt den zwarten leeu jehens de straete loopende naer Deerlicke ende welke ghalghe mettertijt vander voorgaende oorloghe gheruyneert ende vervallen is". En omdat de suppleant Willem en zijn broer toen nog

jong en minderjarig waren, is de voormelde "interruptie" gebleven totnogtoe. Nu verleent de Keizer aan Willem de toelating "dat hij de voorseide galghe ende teekene patibulaire zal moghen wederomme doen up rechten ende een nieuwe ghalghe stellen in huere oude plaetse" (4).

Sint-Lievens-Houtem (1542)

Op 26 januari 1542 (n.s.) verleent Keizer Karel V aan de abt van de Gentse Sint-Baafsabdij octrooi om een "signe patibulaire" (her)op te richten in Sint-Lievens-Houtem waar de abt immers over de drie graden van justitie beschikte. Het vorige teken van die rechtsmacht, dat er sinds menscheugenis gestaan had, was sedert lang verrot en allengs ter aarde gevallen zonder ooit weer opgericht te zijn. Nu was het echter zo dat de heerlijkheid Houtem te lijden had van "plusieurs mauvais garnemens et blasphémateurs du nom de dieu et de ses saints". Daarom wil de abt, "en faveur de bonne justice faire de nou-

(1) Zie ook onze andere bijdragen over verdwenen materiële rechtsrelicten, in: *Ons Heem*, 44, 1990, blz. 178 (Ooike 1618), en 47, 1993, blz. 151-161 (Lovendegem 1604, Gent 1692, Ooike 1610 en Zulte 1609).

(2) Dit toponiem ontbreekt bij K. DE FLOU, dl. V, kol. 620.

(3) Ook dit toponiem ontbreekt bij DE FLOU, dl. IV, kol. 399.

(4) *Bron*: Rijksarchief Gent, *Fonds Diverse oorkonden*, nr. 657. - Oorspronkelijk op perkament, zegel verdwenen.

veau ériger en sa dite seigneurie de Houtem ung autre *signe patibulaire* et aussi faire mettre en la place illecq un *estaque* pour y faire pugnir et corriger tous les malfacteurs selon leurs démérites à exemple d'autres, lesquels par faulte de ce demeurent impugnis". Gerard du Bosch, souverain baljuw van het Land van Aalst, brengt hierover gunstig advies uit en de Keizer verleent de gevraagde toelating aan de abt om de tekenen van zijn rechtsmacht heroprichten "en tel lieu et endroit que bon lui semblera et trouvera estre convenable (...) pour y pugnir et corriger selon droit et justice, tous delinquans et malfacteurs que y seront trouvéz et appréhendéz" (5).

Sint-Denijs-Boekel (1549)

Jan Borluut heeft de heerlijkheid van Sint-Denijs-Boekel verkocht aan Lieven Borluut, maar deze weigert de koopsom te betalen tot de galg heropgericht zal zijn. Als voogd van Jan Borluut richt Heyndrick Willems zich dan tot de Keizer met het verzoek te mogen overgaan tot de heroprichting van "zekere galghe, de welke bynnen twaelfve oft zesthiene jaeren herwaerts van oudde ende verrotheyt van selfs ter eerden ghevallen ende tzichtent (= sedertdien) nyet wederomme upgherecht en es gheweest". De reden daarvan is zowel de "negligencie vander voirsaten des voirseiden Jan Borluuts oft huerlieden officiers als ock mits datter gheen occasie van executie patibulaire ghebuert en es". Op 29 januari 1549 (n.s.) verleent Keizer Karel V gunstig gevolg aan deze vraag, "gevende oirloff ende consent dat hij sal moghen doen maken, rechten ende redresseren de voirnoemde galghe op twee staecken oft pilaren alleenelijck" (6).

Gontrode (1649)

Drie oude inwoners van Gontrode - Paesschier Dierecs, Pieter Roobier en Michiel Caetrebeke - getuigen op 6 oktober 1649 dat zij "voor dese troublen binnen de prochie van Gondtrode, landt van Aelst, langhe ende veele jaeren hebben sien staen binnen tbegrijp van seker vierschaere toebehoorende sijne Eerwerdicheyt

den Bisschop van Ghendt ter causen sijnder heerliche de ende vierschaere *ten heuvelkine* binne de selve prochie van Gondtroden, inden noortwesthouck vander selve vierschaere *eenen block* buuter aerden commende ontrent twee voeten sonder dienaengende daerjehene oijnt eenighen teghensegh ofte traille (?) ghehoort ofte verstaen thebben". Dit (schand)blok was nu ongeveer drie jaar geleden benevens de vermelde vierschaar "wegh gevoert gheweest bij ..." (twee regels wit: de namen van de daders zijn niet ingevuld!). De betrokken drie getuigen verklaren en attesteren bovendien dat zij, nu ongeveer drie maanden geleden, "ter selver platsen als de voirgaende hebben ghesien opgherecht een *nieuwe vierschaere* en *eenen nieuwen block* binnen tbegrijp inden voirnoemden noortwesthouck der selver ontrent twee voeten en half buuter aerden, welcken block over ontrent de xiiij daghen vander selve platse hebben ghevoert ghesien, sonder te weten wie tselve ghedaen moghen hebben". Ze steunen hun verklaring met de verzekering dat zij "aldaer langhe ende veele jaeren verkeert hebben ende nogh daghelicx sijn verkeerende". (Een handtekening en twee merken ter ondertekening.)

Drongen.

Paul Huys.

Twee oude grenspalen van Lier

Met enig detectivewerk, met de nodige hulp en met een flinke portie geluk kwam ik enkele oude grenspalen van Lier op het spoor.

Een eerste, thans verdwenen en hoogstwaarschijnlijk verloren gegane, grensmaal uit 1708 werd eertijds bewaard op het Stadsarchief van Lier. Volgens de Heer Arthur Lens, gewezen stadsarchivaris van de stad, stond de paal oorspronkelijk nabij de herberg "de Drij An(c)kerkens" aan de Waversesteenweg opgesteld. In 1960 werd deze steenweg heraangelegd en geasfalteerd. Op zijn verzoek werd de paal naar het Stadsarchief overgebracht. In 1980 verhuisde de paal mee naar de H. Geeststraat, waar hij op de binnenkoer terecht kwam.

(5) Bron: Rijksarchief Gent, *Fonds Bisdom - Sint-Baafs*, charter nr. 3451. - Origineel op perkament; zegel geschonden.

(6) Bron: Rijksarchief Gent, *Diverse oorkonden*, nr. 201. - Origineel op perkament; geen zegel. De volledige tekst van het octrooi is gepubliceerd in DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis van Sint-Denijs-Boekel*, 1903, blz. 8-9, noot 1.

In 1981 verdween hij. Vermoedelijk werd hij het slachtoffer van een opknapbeurt. Volgens de Heer A. Lens droeg de steen het jaartal "1708" met de drie kepers van het Lierse stadswapen. De top was afgerond. Het bovenste deel van de steen zat onder een zwarte peklaag. Vermoedelijk was hij meegeschilderd met de plint aan de voorgevel van de herberg.

Een tweede grenspaal, uit 1710, wordt bewaard bij de familie Jacobs-Borré, Heerbaan 26 te Boechout. Volgens de bezitters stond de paal eertijds op het erf van de vader van Mevrouw Borré, die woonde op de hoeve "Het Laar" (kadasternummer 3396) nabij de Berlaarsesteenweg. De hoeve werd onteigend en afgebroken voor de aanleg van de Ring rond Lier en de paal verhuisde met enkele andere relictten naar Boechout. Hij stond oorspronkelijk opgesteld tussen de herbergen "In de Boerin" en "In den Koning van Spanje". De arduinen paal is vrij smal (10 cm

diep) en rechthoekig (15 à 17 cm breed). Hij steekt ongeveer één meter boven de grond en vertoont bovenaan in halfreliëf het stadswapen van Lier met de drie kepers en het jaartal "17.0" in een cartouche. Het derde cijfer is moeilijk leesbaar, maar blijkt een "1" te moeten zijn. Het wapen zelf is zwierig van vorm en geeft de indruk opgehangen te zijn.

Een derde grenspaal, uit 1777 ditmaal, wordt bewaard bij de Heer Mark Mees, Begijnhofstraat 50 te Lier. Volgens de Heer Mees heeft hij de paal nog juist van de bulldozers kunnen redden, nadat het O.C.M.W. in 1974-75 een eigendom voor afbraak doorverkocht aan een bouwpromotor. Sedertdien staat hij in zijn tuin in afwachting van de oprichting van een Historisch Museum van de Stad Lier. Het zou gaan om paal LL op de kaart van P. Stijnen uit 1778. De arduinen paal is vrij smal (10,5 cm) en rechthoekig (18 cm breed) en steekt één meter boven en ongeveer 20 cm in de grond. Hij staat geplant

De grenspaal van Lier uit 1710, bewaard in privébezit te Boechout (foto: P. De Win).

De grenspaal van Lier uit 1777, bewaard in privébezit te Lier (foto: P. De Win).

(7) Bron: Rijksarchief Gent, Fonds Bisdom - Sint-Baafs, nr. K. 8437/4.

(8) P. DE WIN, *Rondom enkele oude grenspalen tussen kuip en bijoang van Lier*, in: *Lira Elegans. Jaarboek van het Liers Genootschap voor Geschiedenis*, 3, 1993, blz. 85-103.

in een vierkant, 10 cm dik, arduinen voetstuk van 58 op 58 cm. Deze basis is thans gebroken, maar lijkt oorspronkelijk. De achterkant van de paal vertoont geen inscripties. De voorzijde vertoont aan de boven- en aan de onderkant het wapen van Lier, dat op rudimentaire wijze is aangebracht. Onder het bovenste wapen staat het jaartal "1777" met daaronder, over de volle breedte van de paal, het woord "CUYP". Aan de paal is nog duidelijk te zien tot waar hij jarenlang in de grond heeft gestoken, namelijk tot juist onder het tekstgedeelte (d.w.z. dat hij slechts 34 cm boven de grond uitstak).

Uit ons onderzoek blijkt dat het gaat om palen die eertijds de Kuip van Lier van de Bijvang moesten afbaken. De Kuip was een ringvormige zone rond de stad, die aan dezelfde wetten en gebruiken als de eigenlijke stad (binnen de wallen) was onderworpen. Buiten de Kuip lag de Bijvang, die een aparte bestuurlijke en rechterlijke organisatie had, al behoorde ook de Bijvang nog tot het Lierse grondgebied (9). Uiteraard had dit onderscheid ook zijn belang op fiscaal gebied. De grens tussen beide jurisdicties werd door grenspalen afgebakend en om deze grenspalen gaat het hier.

Op basis van de weergevonden documenten valt af te leiden dat er op 7 augustus 1564 een officiële grenscheiding tussen Stad en Bijvang van Lier heeft plaatsgevonden. Naar dit document wordt immers expliciet gerefereerd in de akten die op 25 juni 1709 werden opgetekend in het *Stedelijk Aktboek* van Lier. Het bewuste document van 1564 werd evenwel niet teruggevonden. Beide akten uit 1709 betreffen een weergave van bezoeken ter plaatse van gemandateerde schepenen van Stad en Bijvang op 24 juli en 5 oktober 1708.

In 1708 stelde zicht een probleem m.b.t. een verdwenen grenspaal op de plaats waar een nieuw huis werd gebouwd, "De Drij Anckerkens" geheten. Na een bezoek ter plaatse op 24 juli 1708 beslisten de afgevaardigden van beide jurisdicties tot het plaatsen van een nieuwe grenspaal. Het is deze grenspaal die eertijds op het Stadsarchief werd bewaard, maar

thans vermoedelijk verloren is gegaan (10).

In de herfst van datzelfde jaar maakten de gemandateerde schepenen van Stad en Bijvang, op grond van het document uit 1564, een rondgang langs de grens tussen beide jurisdicties. Op 17 maart 1777 werd een nieuwe rondgang gemaakt en er werd daarbij een overzicht gegeven van de verschillende grenspalen tussen Stad en Bijvang. Het document in het *Stedelijk Aktboek* is 18 maart 1777 gedateerd.

In 1776 had landmeter Peter Stijnen uit Antwerpen op vraag van de Lierse stadsmagistraat alle percelen binnen de Kuip van Lier opgemeten. Dat resulteerde in een "Caert ende Metingboek van alle de landen, hoven, benden en gronden van erven gelegen binnen de Cuijpe der Stad Lier". Het landboek werd op 14 maart 1777 afgesloten (11). Op 15 januari 1778 maakte Stijnen nog een copie van de "generale caerte" van het "Metingboek" (12). Op beide kaarten staan duidelijk de grenspalen tussen Kuip en Bijvang afgebeeld, aangeduid op de kaart als "pael". Elke paal is voorzien van een specifiek letternummer. Deze nummering komt overeen met degene die in het document uit 1777 in het *Stedelijk Aktboek* werd gehanteerd, zodat de rondgang van de gemandateerde schepenen aan de hand van deze kaart gemakkelijk gevisualiseerd kan worden.

Op grond van hetgeen via orale overlevering bekend is over hun oorspronkelijke opstellingsplaats konden beide bewaard gebleven grenspalen thuisgebracht en op deze kaart gesitueerd worden. Het gaat om de palen D en LL, respectievelijk daterend uit 1710 en 1777. De paal in het bezit van de familie Jacobs-Borré, waarvan het derde cijfer onleesbaar was geworden, kon daardoor zelfs correct worden gedateerd. Zodoende slaagden we erin de bewuste grenspalen, die eertijds Kuip en Bijvang van Lier van elkaar scheidde, in hun historische context te plaatsen.

Berchem.

Paul De Win.

(9) K. BREUGELMANS e.a., *Historische stedenatlas van België: Lier*, Brussel, Gemeentekrediet, 1990, blz. 45.

(10) Het zou hier dus gaan om paal H op de kaart van de Kuip van Lier, vervaardigd door Peter Stijnen en afgeleverd d.d. 15 januari 1778; gekleurd handschrift op papier (LIER, Privé-bezit). Afgebeeld in kleur in: K. BREUGELMANS e.a., o.c., blz. 44-45.

(11) De perkamenten kaart wordt bewaard in het Lierse Stadsarchief, nr. 913. De titelpagina staat afgedrukt in: K. BREUGELMANS e.a., o.c., blz. 46.

(12) Voor deze privé bewaarde kaart: zie *supra*, noot 10.

Een kaakbekroning in privé-bezit bewaard te Berlare

Bij mijn bezoeken aan Berlare (prov. Oost-Vlaanderen) naar aanleiding van het uitbrengen van mijn advies inzake de nieuwe bekroning voor de schandpaal, kwam ik meerdere malen in contact met dhr. Medard Adam. Hij was immers niet alleen de initiatiefnemer en drijvende kracht achter deze onderneming, maar ook de kunstenaar die de nieuwe bekroning ontwierp (13).

Bij zijn ontwerp inspireerde hij zich op een bekroning, die hij kort tevoren bij een antiquair in Gent op de kop had getikt. In feite gaat het om een bekroning en een bijpassend kapiteel. Als bekroning fungeert een aanzienlijke leeuw als houder van een ingewikkeld wapen, geplaatst op een massieve vierkante dekplaat met 35 op 30 cm grondplan. Het geheel is ongeveer 75 cm hoog. Het kapiteel is 25 cm hoog, achthoekig en getrapt, en loopt uit in een vierkante dekplaat van

De kaakbekroning bewaard te Berlare (foto: P. De Win).

55 op 55 cm. Onderaan steekt in het midden een ijzeren staafje uit voor de inplanting in de schacht.

Leeuw en wapenschild zijn frontaal weliswaar zwaar beschadigd, maar het wapen is nog herkenbaar als dat van de familie Rodriguez d'Evora y Vega, markiezen van het Land van Rode. Het is een gevierendeeld wapen: 1. en 4. in keel een adelaar van goud, gebekt, gepoot en gekroond van azuur (= Vega); 2. en 3. in zilver drie lelies met afgesneden voet van azuur (= Aronia): over dit wapen heen een gevierendeeld middenschild: a. en d. in azuur een leeuw van goud, getongd van keel, met in de rechterklauw drie bladeren van goud, met over het geheel een schuinbalk van keel, beladen in het schildhoofd met een komeet van goud en in de punt met drie heuveltoppen van hetzelfde; b. en c. in azuur drie sterren van goud (= Rodriguez); als hart-schild: in goud een leeuw van sabel en een uitgeschulpte zoom van hetzelfde (= Rode) (14).

De gelijkenis met de nog bewaarde bekroning van de schandpaal van Melle is frappant (15).

Naar de herkomst hebben we het raden, maar de antiquair zelf had de stukken verworven van een hovenier te Oosterzele. Het zijn dus mogelijk-kerwijs onderdelen van de schandpaal van Oosterzele, een heerlijkheid die tijdens het Ancien Régime deel uitmaakte van het Land van Rode, dat in 1682 tot markizaat werd verheven ten voordele van de heersende familie ... Rodriguez d'Evora y Vega (16). De restanten zijn hoe dan ook afkomstig van een schandpaal van een heerlijkheid van het Land van Rode.

De bekroning valt zelfs enigszins te dateren: naar analogie met deze van Melle, waarmee zij een zeer sterke gelijkenis vertoont, kwam zij alleszins tot stand na 1682, maar voor 6 juni 1787. Het wapen lijkt immers enkel getopt met een thans volledig verminkte rangkroon (hoogstwaarschijnlijk van markies) en het is niet omhangen met de hertogelijke mantel die samen met de hertogelijke hoed slechts in 1787 werd verkregen (17).

Dhr. Adam is evenwel van oordeel dat het relict beter zou terugkeren

(13) P. DE WIN, *De schandpaal van Berlare en het probleem van zijn oorspronkelijke bekroning*, Berlare, 1991.

(14) J.-B. RIETSTAP, *Armorial général*, dl. II, blz. 590 en illustraties door ROLLAND, dl. V, Pl. CLXXVI.

(15) De originele bekroning wordt nog bewaard in het kasteeldomein van Beerlegem alias van Rode te Munkzwalm (thans Zwalm, prov. Oost-Vlaanderen); een exacte kopie werd op de gerestaureerde schandpaal van Melle (prov. Oost-Vlaanderen) aangebracht (zie P. DE WIN, *De schandpaal te Melle*, in: *De Gonde*, 15, 1987, nr. 26, blz. 9-21).

(16) H. HASQUIN e.a., *Gemeenten van België*, dl. II, Brussel, 1980, blz. 804-805.

(17) Betreffende de familie Rodriguez d'Evora y Vega, zie o.m. F.-V. GOETHALS, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique*, Brussel, 1849-1852, dl. IV, blz. 248-256.

naar zijn plaats van origine. Met het oog daarop onderhandelt hij thans met de gemeentelijke autoriteiten van Oosterzele. Een prijzenswaardig initiatief.

Berchem.

Paul De Win.

Een mysterieuze bekroning te Lebbeke

In een privé-tuin in de Leo Duboisstraat te Lebbeke (prov. Oost-Vlaanderen) wordt nog een mysterieuze bekroning bewaard. Volgens de mondelinge overlevering be kroonde hij eertijds een zuil op het plein tussen kerk en kasteel van Wieze. Toen de paal de plaats diende te ruimen, werd hij door de huidige eigenaar gerecupereerd.

Het is een afgewende gekroonde leeuw als houder van een ovalen schild met gedeeld wapen. (Herald.) rechts: in zilver een keper van azuur, vergezeld van drie rozen van keel (= de Clerque Wissocq) (18). (Herald.) links: in sabel een keper van goud, beladen met drie lelies van azuur, vergezeld in het schildhoofd van twee naar elkaar toegewende afgerukte leeuwepoppen van goud, getongd van keel, en in de schildpunt

(18) J.-B. RIETSTAP, *Armorial général*, dl. I, blz. 433 en illustraties door ROLLAND, dl. II, Pl. XCV; cf. E. BRACONNIER, *Le village de Virelles*, in: *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 27, 1897, blz. 347-349.

(19) J.-B. RIETSTAP, *o.c.*, dl. I, blz. 643 en illustraties door ROLLAND, dl. II, Pl. CCXC-VII.

(20) H. HASQUIN e.a., *Gemeenten van België*, dl. II, Brussel, 1980, blz. 1230-1231; W. DE KEYZER, *Inventaire des archives de la famille de Clerque Wissocq de Sousberghe*, Brussel, 1976, blz. 8, 10 en 17.

(21) W. DE KEYZER, *o.c.*, geslachtstafels I en III, blz. 28a en 34a, alsook blz. 71-72; F.-V. GOETHALS, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du Royaume de Belgique*, Brussel, 1849-1852, dl. I, blz. 684-685 en dl. II, blz. 141-143.

De merkwaardige bekroning uit Wieze bewaard te Lebbeke (foto: P. De Win).

van een luipaardekop van hetzelfde met in de muil een ring van azuur (= della Faille d'Assenede) (19). Het geheel is uitgevoerd in arduin en is circa één meter hoog en ongeveer 50 cm breed.

Volgens het wapenschild werd de paal opgericht door de familie de Clerque, burggraven van Wissocq en heren van Soestbergen (Sousberghe), die van 1671 tot het einde van het Ancien Régime de helft van de heerlijkheid Wieze met alle graden van rechtsmacht bezat (20). De andere helft van Wieze in handen van het O.L.V.-kapittel van Dendermonde en werd Wieze-Kapittel genoemd.

Gezien het alliantiewapen naar de familie della Faille d'Assenede verwijst, komen slechts twee personen van de familie de Clerque als oprichters in aanmerking (21), met name:

- Auguste - Ernest - François - Antoine de Clerque (1772-1811), burggraaf van Wissocq en heer van Soestbergen (bij Utrecht, Nederland), gehuwd bij huwelijkscontract van 3 februari 1795 met Marie - Françoise - Jeanne della Faille d'Assenede (°1774). Auguste de Clerque was de zoon van Sébastien - François - Hyacinte (°1727; nog in leven in 1793-94), laatste effectieve heer van Wieze, en van diens echtgenote Marie-Anne van Hamont (+30 december 1784), waarmee hij op 4 november 1769 gehuwd was.

- François - Marie - Corneille de Clerque (1795-1847), zoon van bovengenoemde Auguste. Hij huwde op 14 september 1814 met Eugénie - Marie - Ghislaine della Faille d'Assenede (°1791), een achternicht van de bovengenoemde Marie - Françoise.

Hoogstwaarschijnlijk was het François de Clerque die dit wapen liet vervaardigen en oprichten in 1814-15, alleszins na zijn huwelijksdag op 14 september 1814 en mogelijk mede ter ere van zijn ouders - zijn vader overleed trouwens te Wieze - die door de Franse inval nooit over de heerlijkheid Wieze hebben kunnen heersen. Mogelijk liep hij alvast vooruit op wat toen een evidente beslissing terzake werd geacht, namelijk dat de Restauratie een herstel zou inhouden van de oude 'feodale' rechten, en zo ook van zijn familiale rech-

ten op de helft van Wieze. Zoals we weten, gebeurde dat niet.

In die optiek hebben we allicht te maken met een uniek stuk, dat op symbolisch vlak enige overeenkomst vertoont met de nog bewaarde schandpaal van Wommelgem (prov. Antwerpen), die in diezelfde periode werd heropgericht door een nazaat van de laatste heer; ook hij wilde daarmee hoogstwaarschijnlijk zijn oude rechten op de heerlijkheid affirmeren (22).

De bekroning te Lebbeke is evenwel geen echte kaakrest. Daarnaast blijft de mogelijkheid open dat we hier slechts te doen hebben met een onderdeel van een hekkenstijl van de vroegere toegangspoort tot het kasteeldomein van Wieze ...

Berchem.

Paul De Win.

Enkele bewaarde kaakresten te Wijlegem

Wijlegem is een gehucht van Sint-Denijs-Boekel, dat op zijn beurt sedert 1970 deel uitmaakt van de deelgemeente Munkzwalm (thans Zwalm, prov. Oost-Vlaanderen). Nabij de St.-Margaretakapel liggen nog restanten van de basis van de voormalige schandpaal. Het zijn twee achthoekige treden in arduin met een vierkant inplantingsgat voor de schacht in het midden (bij beide stenen: 22 op 22 cm). De bovenste

De bovenste trede van de oude schandpaal, bewaard op het kerkhof van Wijlegem (foto: P. De Win).

trede is intact (hoogte: 15 cm; breedte langs elke zijde: 32 cm). De onderste is slechts voor iets meer dan de helft bewaard gebleven (53 cm breed langs elke zijde). De bovenste trede ligt op het verwilderde kerkhof, terwijl het restant van de onderste trede als stapsteen onderaan de trap naar de kapel fungeert.

De arduinen wapenstein die thans in de kerkhofmuur is geïncorporeerd, heeft wellicht niets met de schandpaal zelf te maken, maar illustreert treffend de vroegere aanwezigheid van de Gentse Sint-Pietersabdij te Wijlegem. De drie sleutels, mijter, staf en zwaard zijn immers nog duidelijk herkenbaar. De abdij bezat de heerlijkheid Wijlegem en uit de bronnen weten we dat abt Gudualus als heer van Wijlegem in 1775 een schandpaal liet vervaardigen door Stephanus Baeijens, steenhouwer uit Balegem (23). De fragmenten gaan dus vermoedelijk terug tot deze tijd.

Mogelijk fungeerde de bovenste trede op het kerkhof in de 19de-20ste eeuw nog als roepsteen voor de veldwachter (24).

Berchem.

Paul De Win.

Wat gebeurde er met het kaakfragment te Lennik?

Anno 1986 wilde ik bij een bezoek aan Sint-Kwintens-Lennik (thans Lennik, prov. Brabant) een foto

Het restant van de onderste trede ligt onderaan de trap naar de St.-Margaretakapel te wijlegem (foto: P. De Win).

(22) (...), *Onthulling gerestoreerde schandpaal (20-4-1975)*, in: *De Krijter*, 10, 1975, blz. 45-55.

(23) GENT, Rijksarchief, *St.-Pietersabdij*, Reeks II, nr. 535, dossier nr. 14, los stuk.

(24) P. DE WIN, *In het kader van de "Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België": roepstenen en kerkpuien*, in: *Ons Heem*, 43, 1989, blz. 88 nr. 82; P. DE WIN en F. MOENS, *De 'roepstenen' en 'kerkpuien' in de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdrage tot de orale bekendmakingen in het verleden*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, 42, 1988, blz. 67 nr. 82.

Het bewuste fragment van de basis van de schandpaal van Sint-Kwintens-Lennik (foto: P. De Win, 1986).

nemen van het fragment van de trede van de voormalige schandpaal, dat op de binnenkoer van het gemeentehuis bewaard zou zijn. Tot mijn verbijstering vond ik dit restant niet terug in het gemeentehuis, zoals mij was verteld, maar onder een hoop rommel naast het z.g. vetkot, ofte de gemeentelijke opslagplaats. De toenmalige burgemeester en de gemeentesecretaris van Lennik werden door mij persoonlijk op de hoogte gebracht van de toestand en gewezen op de gevaren. Bij een controlebezoek in 1992 bleek de rommel opgeruimd en het fragment verdwenen; bij navraag op de gemeente bleek niemand inlichtingen te kunnen verschaffen. Vermoedelijk kwam de kaakrest dus toch op het stort terecht.

Het stuk arduin werd eertijds als stapsteen onder de voordeur van de herberg van de familie Van Droogenbroeck - De Neef aangewend (25). Toen de steen na verbouwingwerken enkele jaren geleden vrij kwam, verwierf dhr. P. Borremans van de Lennikse Andreas Masiuskring hem om hem vervolgens aan de gemeente door te verkopen. In 1982 signaleer-

de hij me nog dat het restant toen op de binnenkoer van het gemeentehuis werd bewaard in afwachting van de heroprichting van de schandpaal.

In feite betreft het een deel van de onderste trede van de 18de-eeuwse schandpaal van Sint-Kwintens-Lennik, die ons qua uitzicht vrij goed bekend is van enkele 18de-eeuwse plannen (26). Thans resteren nog slechts enkele fragmenten van de basis, die her en der over de gemeente verspreid liggen.

De Lennikse Andreas Masiuskring ijvert al meer dan 10 jaar voor de heraanstelling en heroprichting van de schandpaal. Ik wil me niet uitspreken over de eventuele opportuniteit van de heroprichting van een monument waarvan slechts enkele kleine fragmentjes bewaard zijn gebleven en ik wil begrip opbrengen voor de afwijzende houding van de gemeentelijke autoriteiten, die de kostprijs van een dergelijke heroprichting exorbitant vinden, maar daarom hoeven de restanten zelf nog niet op het stort terecht te komen. Graag had ik dan ook via deze weg uitsluitel bekomen over het lot van het bewuste relict.

Berchem.

Paul De Win.

Nevele-Bellem: een merkwaardige grenssteen

Tijdens baggerwerken in het kanaal Gent-Brugge werd in 1979, ter hoogte van de brug van Hansbeke, een fragment van een arduinen paal gevonden. Het stuk is 47,5 cm hoog, 25 cm breed en 20 cm dik. Op de voorzijde leest men: IVRISDICT(IE)/VAN/NEVEL(E). De achterzijde draagt het opschrift: (IVR)ISDICTI(E)/VAN/(B)ELLEM. Op de breuklijn, aan de onderkant, bemerkt men een versiering in de vorm van een halve cirkel. Twee zijkanten van paalfragment zijn voorzien van inkepingen. Ontegensprekelijk betreft het een deel van de grenspaal, die de rechtsgebieden of jurisdicties van Nevele en Bellem afbakende. In gebroken toestand werd het bovendeel van de paal gebruikt als meerpaal voor de sche-

(25) Afbeelding: L. VELGE, *De schandpalen van Lennik en Gaasbeek*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 39, 1956, blz. 145.
(26) L. VELGE, *o.c.*, blz. 141-145 (met afb.).

pen op het kanaal, hetgeen de uitslijting van de steen verklaart. Het arduin is afkomstig uit de steengroeve van Quenast.

Nevele.

A. Janssens (+).

Nog onbekende roepstenen

Na heel wat veldwerk publiceerde dr. Paul De Win (Berchem) in 1989 een uitvoerige inventaris van de roepstenen en puien op het Belgisch grondgebied (27). Ondanks de grondige aanpak van het onderzoek blijkt het toch nog mogelijk onbekende roepstenen aan de lijst toe te voegen, nl. die van Eksel, Hechtel en Helchteren in Limburg en van Bredene in West-Vlaanderen. We wezen ook reeds op de onbekende roepsteen bij de O.-L.-Vrouwkapel van Ten Eikenen in Zonhoven (28).

Eksel (Limburg)

Naar aanleiding van de herinrichting van het kerkplein bij de parochiale St.-Trudokerk van Eksel, waarbij enkele fouten werden gemaakt, o.a. de erge verminking van de vermoedelijk 18de-eeuwse, in veldkeien aangelegde sierstoep met

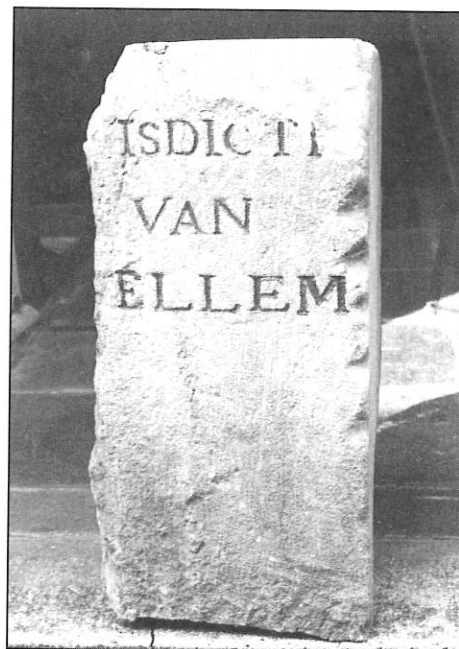
zespuntige ster (29), werd ook de roepsteen, die bij de toren geplaatst was, verwijderd. Dankzij de waakzaamheid van de plaatselijke Heemkundige Kring van Hechtel-Eksel, kreeg die roepsteen in 1996 weer een plaats bij de toren. De roepsteen is een nagenoeg halfronde blok in blauwe hardsteen, waarvan de achterkant recht is. Hij heeft aan de achterzijde een lengte van 74 cm. De breedte is 56 cm., in het midden, terwijl de hoogte 38 cm. bedraagt. De kanten van de steen zijn licht beschadigd. Tot omstreeks 1960 werd de roepsteen geregeld gebruikt door veldwachter Albert Vrolix, die in 1969 op pensioen ging. Hij deed er geregeld 's zondags officiële aankondigingen en maakte er gemeentelijke berichten bekend, steeds eindigend met de woorden: "Men zegge het voort". Ook de dorpsbewoners, die iets bekend wilden maken, konden gebruik maken van de roepsteen.

Hechtel (Limburg)

In Hechtel, dat sedert 1977 samen met Eksel de fusiegemeente Hechtel-Eksel vormt, was de roepsteen eertijds opgesteld bij de linde aan de St.-Lambertuskerk. Volgens getuigen had hij een ronde vorm en was hij vermoedelijk afkomstig uit de dorps-

Grenspaal van de heerlijkheden Nevele en Bellem (voorzijde).

Grenspaal van de heerlijkheden Nevele en Bellem (achterzijde).

(27) P. DE WIN, *In het kader van de "Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België": roepstenen en puien*, in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 46-94.

(28) J. GERITS, *Onbekende roepsteen te Zonhoven*, in: *Ons Heem*, XLVII, 1993, blz. 160.

Roepsteen te Eksel. Foto: A. Janssens, Hechtel.

kerk, die in 1937 werd afgebroken. Over het uitzicht van de roepsteen, die vóór die tijd gebruikt werd, zijn geen inlichtingen voorhanden.

In 1996 werden aan de Don Boscostraat, op de hoek van het Rode Kruisplein en schuin tegenover het gemeentehuis, drie ronde stenen als straatmeubilair opgesteld. De klein-

ste van de drie zou de roepsteen geweest zijn. Zijn diameter is 57 cm. en zijn hoogte bedraagt 27 cm. De overige twee ronde stenen hebben respectievelijk een diameter van 58 cm en 61,5 cm. Ze bereiken een hoogte van 43,5 cm. en 53 cm. De drie arduinen stenen zijn kennelijk fragmenten van de pijlers uit de vroegere kerk.

De roepsteen werd ook in Hechtel nog gebruikt tot omstreeks 1960. Eregemeentesecretaris L. Hanssen, die in 1952-1953 een tijdlang de taken van de veldwachter verzorgde, totdat Henri Poelmans, als aangestelde veldwachter, in 1954 die functie overnam, herinnert zich nog goed dat hij geregeld 's zondags allerhande aankondigingen deed: voorlezing van notariële akten, bekendmaking van de uitreiking van fietsplaten, mededeling van leveringen door de boeren enz. en afkondiging van gemeentelijke berichten. Het gebeurde ook wel eens dat particulieren toelating vroegen om een mededeling te doen, bijv. als ze een paard, een koe enz. te koop wilden aanbieden. Aan de linde, op het kerkplein van Hechtel, was ook een aanplakbord met luifel aangebracht voor de bekendmaking van officiële berichten. Dat aanplakbord werd later aan de kerkmuur bevestigd, maar daar is het inmiddels ook al lang verdwenen.

Straatmeubilair in Hechtel. De kleinste steen zou de vroegere roepsteen zijn. Foto : A. Janssens, Hechtel.

Helchteren (Limburg)

Tijdens de werkzaamheden met het oog op de herinrichting van het kerkplein werd ook in Helchteren, thans deel uitmakend van de fusiegemeente Houthalen-Helchteren, een roepsteen ontdekt. Als natuursteen heeft hij een onregelmatige vorm. Zijn lengte bedraagt 1,15 m. Zijn grootste breedte is 75 cm. Hij bereikt een hoogte van 39 cm. Oorspronkelijk bestond de roepsteen feitelijk uit drie stenen: twee naast elkaar en de derde er boven op, zodat men het effect van een verhoog kreeg, dat aan beide zijden langs een trapje toegankelijk was. Tijdens de graafwerken op het kerkplein stootte men dan ook op drie grote natuurstenen, die klaarblijkelijk samen de oude roepsteen hadden gevormd. De twee stenen, die de eigenlijke roepsteen hadden ondersteund, waren inmiddels erg verweerd. De huidige schepen van Openbare Werken, A. Vanhove, wonend in Helchteren, herinnert zich nog zeer goed dat de driedelige roepsteen was opgesteld onder een oude linde, op het kerkplein. Nadat de linde was afgestorven en verwijderd, werden de drie stenen ter plaatse begraven, waar ze dus in 1993 werden ontdekt. Dankzij de oplettendheid van schepen Vanhove werd de roepsteen gered en aan de voet van een andere linde, voor het oud

gemeentehuis (19de eeuw) geplaatst, waar hij zich thans bevindt. Het nabijgelegen Cultureel Ontmoetingscentrum, dat in 1993-1994 werd opgericht, kreeg als toepasselijke naam: "De Roepsteen".

Bredene (West-Vlaanderen)

In Bredene werd ca. 1970 door de plaatselijke Heemkring "Ter Cuere" een vierkante steen, waarvan man aannam dat hij eertijds als roepsteen fungeerde, bij het toenmalige heemhuisje, aan de Kerkstraat, geplaatst (30). Bovendien werd het driemaandelijks tijdschrift van de kring bedacht met de naam "Roepsteen". De steen is een oneffen blok, die 50 cm. meet en een hoogte van 25 cm. bereikt. Hij zou afkomstig zijn uit Vlissegem (deelgemeente van De Haan). De herkomst werd onderzocht door G. Desopper, bestuurslid van Heemkring "Ter Cuere". Hij stelde echter vast dat de roepsteen van Vlissegem nog steeds ter plaatse staat, bij de ingang van het kerkhof. Het is een ronde steen, met ca. 70 cm. diameter en een hoogte van 50 cm. (31). Terecht stelt G. Desopper de vraag of de "Bredense roepsteen" wel degelijk een roepsteen is en, zo ja, welke dan zijn echte herkomst is. Mogelijk behoorde hij toch tot de roepsteen van Vlissegem en diende hij, gelet op de hoogte van de eigenlij-

Roepsteen te Helchteren. Foto: J. Gerits, Gruitrode.

(29) J. GERITS, *De veldstenen bestrating met het stermotief aan de St.-Trudokerk te Eksel*, in: *Lei en griffel*, III, 1995, blz. 82-85, afb.

(30) G. DESOPPER, *Bredense monumenten, gedenkplaten, gedenkstenen*, in: *Jaarboek (van de) Heemkring "Ter Cuere" v.z.w. Bredene*, 1995, blz. 81, afb.

(31) P. DE WIN, *a.w.*, in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 89.

De "roepsteen" in Bredene. Foto: G. Desopper, Bredene.

(32) De roepsteen van Vlissegem wordt ook vermeld door P. De Win (*a.w.* in: *Ons Heem*, XLIII, 1989, blz. 89).

ke roepsteen (H. 50 cm.!), als opstapje. Een voorbeeld daarvan treft men ook aan in het naburige dorp Klemskerke (deelgemeente De Haan) (32). In ieder geval loont het de moei-

te de zaak verder te onderzoeken.

Gruitrode.

J. Gerits

Beschermde lezers:

R. Claessen, Mol - A. D'Hoker, Erpe Mere - R. Keukelinck, Ekeren - R.L. Morren, Tienen - P. Peumans-Meens, Millen - J.E.P. Spanhove, Asse - R. Van den Abeele, Sint-Martens-Latem.

Steunende lezers:

Abdij der Trappisten, Malle - G. Algoet, Waregem - P. Bauduin, Lier - J.B. Bosselaers, Leuven - E. De Preter en J. Eulaerts, Rijmenam - L. Derideaux, Roosdaal - D. De Spiegeleer, Affligem - A. De Sutter, Berlaar - J. Gerits, Gruitrode - J. Hardiquet, Kortenaeken - M. Kerkhofs, Heusden-Zolder - A. Meitre, Berchem - A. Smeyers, Alseberg - G. Spyckerelle, Roeselare - K. Van den Abeele, Sint-Martens-Latem - A.H.J. Van Schaick, Kinrooi.

SPROKKELINGEN

Horlogemaker Theophile Brichet (19de eeuw)

In het *Memoriael van Administratie der Provincie Limburg* (L, 1858, afl. 1, Hasselt, 1858, blz. 425, nr. 113) verscheen het opsporingsbericht van de politie naar aanleiding van de verdwijning van horlogemaker Theophile Brichet, woonachtig te Chièvres (prov. Henegouwen). Hij was in de nacht van 27-28 maart 1858 ontsnapt uit het "zinneloozenhuis" St.-Carolus te Froidmont. Volgende persoonsbeschrijving wordt van hem gegeven: *Geboren te Chièvres, lengte 1m.70, gezigt langwerpig, voorhoofd hoog, oogen grys, neus middelmatig, mond gewoon, kin rond, hair en wenkbrauwen licht kastanje bruin.*

Byzondere teekenen: met kortzigtigheid aengedaen.

Kleeding: twee broeken, eene vest, twee paletots, eene zwarte laken muts en een paer zware schoenen. Hy dryft het handwerk van horlogiemaker en had laten blyken dat hy van voornemen ware van te Antwerpen gaen te werken. Hy had reeds in deze stad zyn verblyf gehad.

Gruitrode.

J. Gerits.

Patronaatswerking (1865)

In het uitstekend artikel over het georganiseerd jeugdleven in Vlaanderen, verschenen in *Ons Heem* (1), wordt door de auteurs L. Vos en L. Gevers medegedeeld dat op de zondagse patronaatsvergaderingen aan de jongeren vorming geboden werd in spel en ontspanning, maar ook studie en gebed. Hier willen we een concreet voorbeeld geven uit de beginjaren van het patronaat (2).

De laatste zondag van oktober 1865 boden zich drie personen aan bij de portier van het kasteel van

Heverlee. Het waren E. Bert, A. Billiaert en P. De Coninck uit Gent. Zij vroegen of ze de hertog van Arenberg konden spreken. Natuurlijk werd dat geweigerd! De portier vertelde dat, als ze iets te zeggen hadden aan de hertog, ze dat schriftelijk moesten doen. Hun reis was voor niets geweest. Op 31 oktober 1865 ontving de hertog van Arenberg dan een brief, ondertekend door deze drie personen. Ze vroegen een milde bijdrage vanwege de hertog want ze hadden 40.000 F nodig om grond te kopen en gebouwen op te trekken voor de patronaatswerking op de parochie van Sint-Jan-Baptist te Gent.

Gelukkig verklaarden ze zich nader zodat we een inzicht krijgen in het waarom van het patronaat en de manier waarop het gebeurde. De parochie van Sint-Jan-Baptist, gelegen in de wijk van de Brugse poort te Gent, had een grote concentratie arbeiders. Daar bestond een patronaat, momenteel bezocht door een 300 arbeiders en geleid door de onderpastoor Al. Joos. Dit werk had tot doel de jongelingen weg te houden van de gevaren die hen overal omringden in zo'n *perverse* stad als Gent. Na hun eerste communie werden die jongeren in het patronaat aanvaard. De zondag kwamen ze eerst bijeen in de parochiekerk om gemeenschappelijk de mis te volgen. Daarna gingen ze naar het patronaat waar ze konden spelen tot 's middags. Na de middag volgden ze vespers en lof om dan terug te keren naar het patronaat waar ze tot 's avonds bleven. Daar vonden ze allerlei spelen om zich te ontspannen en bezig te houden. De vorming werd gratis gegeven tijdens de wekdagen.

De hertog van Arenberg heeft de brief niet beantwoord.

Edingen.

Jean-Pierre Tytgat.

(1) L. VOS en L. GEVERS, *Historische schets van het georganiseerde jeugdleven in Vlaanderen*, in: *Ons Heem*, XLIX, 1995, blz. 51-65.

(2) Edingen, Archief van Arenberg, *Smeekbrieven Engelbert Auguste van Arenberg*, 34/5.

Een oude rekening (Vucht, 1915)

In de eerste dagen van januari 1915 schreef mijn grootvader langs moeders kant, Theodoor Berben (1856-1933), bijgaande rekening uit. Het was geen alledaagse rekening, want ze was gericht aan het gemeentebe-stuur van zijn woonplaats Vucht en handelde over de aankopen, die de in huis logerende Duitse soldaten in grootmoeders winkel - er was ook een herberg met een kegelbaan - had-den gemaakt, in de periode oktober 1914 tot 8 januari 1915.

Die soldaten waren zgn. "Etappe-schweine", reeds oudere, van het front teruggetrokken, goedmoedige mannen die in het logement boven herberg en winkel inkwartiering hadden gekregen. Het was de bedoeling dat zij de wacht liepen langs de Maas, want Nederland was neutraal gebied.

Het is ook een leerrijke rekening. Zij zegt niet alleen iets over de prijzen in die dagen, maar ook over de volks-ontwikkeling en het onderwijs in de tweede helft van de 19de eeuw (3).

Ik laat de rekening "leesbaar" volgen:

Th Berben

Gelefert ande duissers voor de Gemeentte Vucht 1914

October	den 15	eene kiloo Cafee	2,60
	den 18	5 liter peetrol	2,00
	den 25	1 kiloo Cafee	2,60
	den 25	week	20
	den 30	pont Cafee	1,30
November	den 4	1 lieter peetrol	40
	den 10	pont Cafee	1,30
1915	den 8 Januarij		
		1 liter peetrol	1,00
		1 liter peetrol	1,00
		karsen	75
		1 liter peetrol	1,00

14,15

(3) Er was in die periode geen schoolplicht. Als knaap en volwassene was grootvader "op 't sjeep". Na zijn plechtige communie zal hij vanzelf niet veel meer hebben bijgeleerd.

Enkele bemerkingen:

Cafee is koffie; *peetrol* is petroleum; *week* is wiek; *pont* is pond en *karsen* zijn kaarsen. Merkwaardig is wel dat

5 liter petroleum toen 2 frank kosten en 1 liter afwisselend 40 centiem en 1 frank. Meer dan waarschijnlijk was rekenen ook niet (of: al evenmin) grootvaders sterke kant.

Lummen.

Dries Janssen.

Een "vastendoek" voor de kloosterkerk van de Parkabdij te Heverlee (17de eeuw)

Vanaf de 10de-11de eeuw werd in het begin van de vastentijd een paars, zwart of wit, meestal versierd voorhangsel of gordijn voor het priesterkoor in de kerken gehangen, om het altaar aan het oog van de kerk-gangers te onttrekken. De figuren waarmee dergelijke vastendoeken waren bewerkt of beschilderd, verwezen naar het Lijden van Christus. Bovendien beoogden ze de gelovigen aan te sporen tot boete en vasten. De vastendoek was namelijk één van de kenmerken van de vastenliturgie, waarbij alle christenen als boetelingen werden beschouwd. Omdat ze als gedoopten niet uit de kerk uitgesloten konden worden, zoals de openbare boetelingen uit de eerste eeuwen van het christendom, hing dus een gordijn voor het priesterkoor. Het gebruik van de vastendoek was tevens een zinspeling op het voorhangsel in de Tempel van Jeruzalem. Het werd verwijderd op Goede Vrijdag, gelijk het voorhangsel scheurde bij de dood van Christus. Vanwege hun verband met de vastentijd werden dergelijke vastendoeken ook "hongerdoeken" genoemd. Een overblijfsel ervan is het bedekken der kruisen en beelden in de Passietijd.

Ook in onze streken was het uitspannen van een vastendoek voor het priesterkoor verschillende eeuwen in gebruik.

In februari 1675 liet de Parkabdij van Heverlee twee paarse gordijnen opmaken, die in de vasten als voorhangsel het koor zouden afsluiten. De stof voor die gordijnen was al in 1674 in Antwerpen aangekocht, via de provisor van de Antwerpse St.-Michielsabdij. Voor de franjes en de

andere benodigheden, met inbegrip van het maakloon, werden zowel in 1674 en 1675 diverse uitgaven in de abdijrekeningen geboekt. Die uittreksels luiden als volgt:

12 febr. [1674] voor 18 ellen violet armosyn a 3 gl. d'elle betaelt 12 martii aenden H. Proviseur van St. Michiels, die de penninge tot Antwerpen aen Sr. Loicx (5) getelt hadde 54 gl.

15 febr. [1674] voor 4 ellen groote frengien ende 4 1/2 ellen cleyn frengien, halff gaudt ende seyde etc., 21 gl.

item voor 2 ellen lynwaert, lindt, naye-seyde, ringen etc. 2 gl., 4 st.

t'voors. dient voor een behancksel vanden hoogen autaeer inden vasten tot Parch

(6).

in februario [1675] laten opmaken twee nieuw taffe violette gordeynnen om den choor tot Parch te sluyten inden vasten, waer van de stoffe inde voorgaende iaren gecocht hadde ende betaelt aen 45 oncen violette ende isabelle groote frengien, metende 40 ellen, tot 22 st. d'once, 49 gl., 10 st.

Item voor voederinge vanden omval, seyde, coorden om open en toe te trecken, copere ringen ende linten, ende nayen vande gordeyne, betaelt 28 gl., 17 [st.]

(7).

Gruitrode.

J. Gerits.

(4) W. KNIPPENBERG en F. OUDEJANS, *Katholiek woordenboek*, Amsterdam-Brussel, 1987, blz. 81.

(5) De Parkabdij kocht heel wat grondstoffen voor het maken of herstellen van textiel. Vgl. J. GERITS, *De 17de-eeuwse Brusselse borduurwerker Hendrik Geerts werkte voor de Parkabdij te Heverlee*, in: *Meer Schoonheid*, XXXVII, 1990, blz. 99.

(6) Heverlee, *Archief van 't Park*, VIII, 58, fol. 163 r°.

(7) Heverlee, *Archief van 't Park*, VIII, 58, fol. 164 r°.

MOLENBERICHTEN

Een oneerlijke molenaar te Hansbeke

Op verzoek van Baudewijn de Meyere, baljuw, werd door de wethouders van Hansbeke op 30 april 1636 een onderzoek ingesteld tegen Jan de Clercq, dorpsmolenaar, die reeds enige tijd van onregelmatige handelingen verdacht werd.

Enkele dorpingen legden hieromtrent voor de schepenbank, in de presentie van de molenaar, bezwarende verklaringen af.

Gillis van Hulle, 47 jaar oud, getuigde dat hij aan Jan Verniers vier mueckens coorne had gekocht ende tselve behoorlick met een goede gebrande viertale had gemeten vooraleer de huisvrouw van Verniers het samen met haere backte coorne naar de molen had gebracht. Bij het nawegen van het afgehaalde meel had hij vastgesteld dat vuyte voornomde backte te cort quam

ontrent een muecken coorne.

Joos de Meyere, fs Nicolaes, 32 jaar oud, had een vooraf gewogen backte coorne naer de muelen van Jan de Clercq gebracht en het nadien door zijn knecht laten afhalen. Er werd bevonden datter vuyte voornomde backte wel thien pont mel meer vuyt genomen was dan trecht. De Meyere had sijnen cnaepe terstont wederomme gesonden, die de molenaar op de vingers tikte met de woorden: *Ghijlieden hebt wel thien pondt mel te veele vuyt ons backte ghenomen*, waarop de mulder, die het tekort bijpaste, antwoordde: *Mijnen knecht moet hem verabuseert hebben*.

Jan de Brauwer, 35 jaar oud, verklaarde dat hij had gemeten ende gheweghen met een behoorlicke gewichte ses mueckens coorne en ontrent drij steenen mel te weinig ontving. Het tekort werd echter door de molenaar niet teruggeven, die beweerde: *Isser vuyt uwe backte meer genomen dan behoort*,

ick en hebben tselve niet gedaen.

Pieter Verstraeten, fs Gherolf, 30 jaar oud, liet *swijnnecost up de meulen malen*, maar stelde achteraf vast *datter onder inden voorseyden sack was ligghende gruys ende ander nateur van mel ghelijck ofte tselve hadde gesicht ofte gebuyhelt gheweest.*

Pieter Beckaert, 24 jaar oud, verklaarde dat hij van *een muecken taeruwe*, wegende ongeveer 27 à 28 pond, slechts 22 pond terugkreeg. Toen hij de knecht van de molenaar hierover aansprak, had deze geantwoord: *Ick en hebbe tselve niet gemaelen nochte gheweghen, mijn meester moet hem verabu-seert hebben.*

Ook Symoen van Houcke, 43 jaar oud, had de molenaar terechtgewezen die hem *ten diversche reysen heeft gerestitueert vier pont mel twelcke hij up sijnen muelene te veele genomen hadde.*

Tenslotte wist Gillis de Backere, *capeteyn vande prochie*, 38 jaar oud, te vertellen dat Jan de Clercq, *muelenar*, ongeveer 3 jaar geleden *twee ofte drij appelboomen of perreboomen up 'tasteel had gehaald ende deselve had geplant up de hofstede vanden heere*, waar hij woonde. De ambtenaar beweerde dat deze bomen nadien door de molenaar dievelings werden *verplant ende vuytgedaen vande hofstede vanden heere* en werden geplant op de hofstede, die hij aan Philips Thijs verpachtte. Dit werd door Cornelis Bayens, die bij het karweitje geholpen had, bevestigd (1).

Gent.

Albert Martens.

Dodelijk ongeval aan de windmolen te Hansbeke

3 augustus 1763: een zomerse woensdag, omstreeks half tien in de voormiddag.

Carel van Vooren, zoon van Judocus, omtrent 26 jaar oud, dienstknecht, *woonende met Geeraert Standaert, pachter ende ghebruycker van 't casteel ghoet vanden heere van Hansbeke, pikte met andere personen het cooren opden kerckacker, streckende tot jegens den cooren wint molen, staande op de molenbergh, ten noorden van*

het dorp.

Gheeraert Goddaert, zoon van Jan, omtrent 40 jaren oud, *cloefmaecker van style, woonende dicht bij desselfs coorenwint molen wandelde in sijnen hof.*

Beide zagen op *ende ontrent den molen Pieter Jaecques, jongman, audt beth 16 jaeren, soon van Jan, domesticq ende molen knecht van Pieter de Voghelaere, sijnen swaegher, molder vanden cooren wint molen.*

Omstreeks 10 uur liep het molenknechtje *na ofte door de drayende meulen eynden* en toen gebeurde het.

Gheeraert Goddaert hoorde dat de *moleneynden vanden molen gaven int draeyen eenen schock ofte craeck.* Een moment naerdien op dat *schocken of craecken, rijnde hij voor sijn huys op straete ende den molen naederende zag hij dat Pieter Rutsaert fs Jaecques, bijden selven Pieter Jaecques was, die opden molen bergh lag.* Hij hoorde Rutsaert naar Pieter de Voghelaere, *die inden molen was, roepen dat Pieter vande molen eynden vanden molen gheslaeghen ende ghequest was int thoof.* Hij liep op dat *ghe-roep naer den bergh vanden molen* en zag dat de molenknecht, *ligghende opden bergh, eenen grootten slagh int thoof hadde ende seer bebloet was, mits-gaeders machteloos ende buyten kennisse.*

Ook Carel van Vooren, *doende sijnde met picken, had duydelyck ghehoort dat de vier draeyende moleneynden vanden cooren wint molen gaven eenen grootten verstaendelijcken schock ofte craeck.* Naar de molen opkijkend, zag hij dat *Pieter Rutsaert ende Gheeraert Goddaert opden meulenbergh waeren ende doende waeren met Pieter Jaecques rechte te setten.* *Dunckende datter ergens iets van ongeluck was vooren gevallen, liep hij naar de molen en zag dat Pieter en Gheeraert de arme knaap in hun armen hadden, die seer bebloet, machteloos ende buyten kennis ende seer ghequets int hoof was.*

De ongelukkige jongen werd *met hulpe van veele toecomers in het nabijstaande huis van de klompenmaker binnengedragen en werd nadien overgebracht naar de woning van Pieter de Voghelaere, mulder, waar hij 's anderendaags in de voormiddag overleed* (2).

Gent.

Albert Martens.

(1) Rijksarchief Gent, *Fonds Hansbeke*, bundel 144.

(2) Rijksarchief Gent, *Fonds Hansbeke*, bundel 145.

Vier ongevallen met Limburgse molens in 1886

1. EKSEL, Hoenriker molen, 20 maart 1886. Volledig afgebrand.

Brand. - Deze dagen is de wind graanmolens, toebehoorende aan M. B. Zels te Exel, gansch door het vier verslonden geworden. Niets bleef er van over; zelfs de steenen zijn door de ongemeene hitte in duizende stukken gesprongen. De schade wordt op 10 duizend frank geschat. Niets was verzekerd. (zaterdag, 3 april 1886, p. 2, kol. 5).

2. HECHTEL, Windmolen, 24 augustus 1886. Vernieling door bliksem-inslag.

Onweêr. - Bij menschegeheugen en heeft men geen onweêr gezien lijk dit welke dinsdag morgend boven de gemeente Peer, Helchteren, Hechtel en anderen, is losgeborsten. De windmolen van den burgemeester van Hechtel is door den bliksem vernield. (maandag, 30 augustus - woensdag, 1 september 1886, p. 3, kol. 2).

3. OPITTER, Pollismolen, juni 1886. Kleuter onder het watterrad.

Ongeluk - Bij den molenaar M. Domen, te Opitter, heeft een betreurensweerdig ongeluk plaats gehad. Twee meisjes, tweelingen, van drie jaar oud, waren buiten aan de molenbeke een oogenblik alleen, toen een derzelve, op een meter afstand van het rad, in het water viel. Het ander liep aanstonds naar binnen en verwittigde de moeder, doch toen deze buiten kwam, was het kind reeds door den stroom onder het rad door meêgesleept en zoo deerlijk aan het hoofd geraakt, dat het enige uren later overleed. (woensdag, 30 juni 1886, p. 2, kol. 5).

4. VLIJTINGEN, Vlijtingermolen, 16 november 1886. Slag van molenwiek.

Ongeluk - Dinsdag morgend, rond ten Ien is een 18jarig meisje, genaamd Maria Coenegracht, van Laeffelt, door eenen vleugel van den windmolen getroffen, welke haar het hoofd verbrijzelde; zij bleef op slag dood. Het ongelukkige slachtoffer, een braaf en stil meisje, wordt ten diepste betreurd. (maandag, 22 november 1886, p. 3, kol. 1). (3)

Hoogled.

Lieven Denewet.

De eed van de meters der "fustages" van de olieslagers te Lokeren

Dat Lokeren gedurende de 18de en zelfs tot een heel eind in de 19de eeuw een echte molengemeente was, moge blijken uit het groot aantal wind- en rosmolens die op haar grondgebied (zowat 5000 ha) gevestigd waren (4). Zo waren er in 1767 - ongeveer het tijdstip van het hierna volgend document - niet minder dan 28 windmolens, waarvan de helft oliemolens waren. Tellen we daar dan de 9 rosoliemolens uit die periode bij, dan zal het zonder meer duidelijk zijn dat ze samen heel wat stooopen of aemen olie produceerden (5).

Dat eindproduct was uiteraard niet enkel en alleen voor Lokeren bestemd, maar ging tot over de grenzen heen. Om die handel in goede banen te leiden - en om achteraf zo weinig mogelijk klachten te ontvangen! - werden er meters aangesteld. Deze konden echter slechts in functie treden na het afleggen van de vereiste eed.

Compareerden voor ons Stadthouder ende Schepenen van Lokeren in persoonen Pieter Stoop ende Joannes Lauwers, meters der fustages der olieslagers ende oliecoopers, de welcke in handen van Pieter-Frans van Remoortere Stadthouder ten overstaen van Schepenen hebben gepresteert den eedt hier naer volgende van woorde te woorde: dat sweiren wy de voormelde fustages getrauwelyck, voorzichtig ende rechtveirdigh te meten met de nieuwe geyckte kanne ende altyt te sullen gebruycken den yck vanden Lande van Waes, de selve metinghen te sullen doen telcken daer toe aensogt synde, ende daer immers aen niemandt te doen eenigh fafeur, gunste of dissimulatie nemaer aen alle de gonne die het raecken sal, 't sy den vercooper ofte cooper, te doen juste ende rechtveirdighe metinghe soo vele doendelyck sal syn.

Soo helpe ons Godt en al syn heylighen. Aldus gedaen in vergaederinghe, 31 Xbre 1763 (6).

P.J.V. Remoortere
J. De Strooper
Jan-Bapte de Sagher

Silvester Thierie
Paulus Tack
P. Zaman

Lokeren.

M. Pieters.

(3) Bron: Gazette van Brugge en der provincie West-Vlaanderen, jg. 93, 1886.

(4) V. VERSTEGEN, *De nijverheid te Lokeren in het begin van de 19de eeuw*, in: *De Souvereinen*, 13, 1982, blz. 1-7.

(5) L. DENEWET, *Economische doorlichting van de Vlaamse oliemolens in 1764*, in: *Ons Heem*, 49, 1995, blz. 159-170.

(6) Stadsarchief Lokeren, O.A.L., *Bundel met allerlei losse documenten*.

Maalloon op de windmolens te Merendree

Ingevolge een geschil tussen Jan Reyniers en Marcus Braet, aanhangig voor burchmeestere ende schepenen der Stede ende Vrijhede van Nevele werden Gheert Goethals, 38 jaar burgemeester van Merendree, en Charles Van Hoorebeke, 35 jaar meier van Merendree, op 22 januari 1665 verzocht getuigenis af te leggen betreffende het gebruikelijke maalloon op de windmolen te Merendree.

Gheert Goethals, die te Merendree molenaar en pachter was van *eenen cooren wintmeulen, competerende Joncker Philips Wouters, heere van Vinderhaute, Meerendre, Belzele, Volckegem*, verklaarde dat hij *aldaer ghemaelen heeft ontrent den tijt van sesthien ofte achthien jaeren en gheprofficeert heeft den sesthienden steen graens voor maelloon van alle de graenen die op sijnen meulen ghemaelen wierden*. Hij getuigde verder dat hij met de brauwers danof in accorde is om te maelen haerlieden mauten voor gelt, sonder daervan yet vuyt te scheppen ofte yet daervan af te houden.

Charles van Hoorebeke, *brauwer woonende inde brauwerij van den heere van Vinderhaute binnen de prochie van Meerendre*, bevestigde dat hij *ontrent de twaelf jaeren heeft ghebrauwen, ghe-deurende welcken tijt hij altijts heeft doen maelen sijn maut op den meulen van Meerendre voor seker somme van pennynghen om dieswille dat den meulenaere niet en saude profficeren den sesthienden steen van het maut voor maelloon* (7).

(7) Rijksarchief Gent, *Fonds Merendree*, bundel 172.

(8) *Windmolens te Wilrijk*, red. J. DE RIDDER, Wilrijk, Kring voor Heemkunde "Wilrica", 1995, 56 blz., ill. De bijdrage *Windmolens van Wilrijk* van de hand van J. De Ridder vindt men op blz. 3-33.

(9) A. VAN STAPPEN, *De Oude Molen op het Molenveld*, in: *Windmolens te Wilrijk, a.w.*, blz. 34-40.

(10) *Ibidem*, blz. 47.

Gent.

Albert Martens.

Windmolens te Wilrijk

De gemeente Wilrijk was omstreeks 1835 voorzien van drie graanwindmolens. De "Oude Molen", een houten standaardmolen met gesloten voet,

stond op het Molenveld. Hij werd op 3 oktober 1914 door oorlogsomstandigheden verwoest. De "Nieuwe Molen", eveneens een standaardmolen, omstreeks 1816 gebouwd op een kunstmatige heuvel, nabij de Broekstraat en de Boomsesteenweg, wordt na 1890 niet meer vermeld. Mogelijk was hij toen reeds afgebroken of naar een andere gemeente overgebracht. Ter plaatse was hij vervangen door een stoommaalterij. De "Schaliemolen", een achtkantige bovenkruier, kwam omstreeks 1833 (of vroeger ?) tot stand in de buurt van de "Oude Molen". Evenals zijn oudere buur verdween die graanmolen door oorlogsgeweld, in 1914.

De Kring voor Heemkunde "Wilrica" (Wilrijk) wijdde een opmerkelijke documentaire en iconografische tentoonstelling aan dat voormalig molenpatrimonium, die van 29 juli tot 20 augustus 1995 voor het publiek toegankelijk was. Kringvoorzitter J. De Ridder liet bij die gelegenheid een lijvige brochure verschijnen, waarin hij de geschiedenis van de drie Wilrijkse molens belicht en een lijst van de molenaars, samen met de stamboom van hun families, opmaakt. Voor zijn onderzoek beschikte de auteur over heel wat oude prentkaarten en foto's, die hem toelieten een nauwkeurige beschrijving van de windmolens te maken en ze beter in hun omgeving te situeren (8). De publicatie werd afgerond met elf bijlagen met betrekking tot de Wilrijkse molens, o.a. de vroegste geschiedenis van de "Oude Molen" (9). In de zevende bijlage verschaft Alfons Van Stappen (+ 1995) een lijst van de rosmolens te Wilrijk. Daaruit blijkt dat die Antwerpse randgemeente in de 19de eeuw zes rosmolens telde, waaronder één olieslagmolen en drie graanmolens (10).

Gruitrode.

J. Gerits.

TUSSEN MOMENT EN MONUMENT VOOR DE EEUWIGHEID GIETIJZEREN GRAFKRUISEN IN VLAAMS-BRABANT

D. Vanpée

Studiewerk rond gietijzeren grafkruisen is binnen Vlaanderen eerder uitzonderlijk geweest, dit in tegenstelling tot Wallonië, waar reeds een algemene inventaris werd opgemaakt. Hieruit bleek dat er zich heel wat mooie exemplaren onder deze grafkruisen bevinden.

Gietijzeren grafkruisen zijn wel niet de meest opwekkende relictten uit vroegere tijden. Gezien de beperkte gebruiksperiode, grosso modo tussen 1870 en 1914, met hergebruik tot rond 1960, gaat het hier toch om een bijzonder stuk erfgoed, niet alleen op volkskundig, sociaal of industrieel-archeologisch vlak, maar ook op vlak van funeraire grafkunst voor de sociaal minder bedeelde.

Behoud en studiewerk zijn dan ook verder aangewezen. In de brochure "Tussen moment en monument voor de eeuwigheid. Gietijzeren grafkruisen in Vlaams-Brabant" krijgt men een inleidingskader aangeboden rond de symboliek van het kruis, gietijzer, het onderzoek rond gietijzeren grafkruisen en een rondgang langsheen de diverse types die we in Vlaams-Brabant kunnen terugvinden. Het leuke hierbij is dat dit eerste onderzoek reeds enkele nieuwe types heeft opgeleverd.

Deze brochure wil ook een stimulans zijn voor gelijkaardig onderzoek in andere provincies. Vooral in de provincies Limburg en Antwerpen staan er nog diverse gietijzeren grafkruisen op ontdekking te wachten, waarbij we zeker de behandelde Zelemse gietijerij Cruls dienen te vermelden als Limburgse producent van o.a. grafkruisen.

De brochure telt in totaal 48 blz. en is rijkelijk geïllustreerd. Men kan ze bekomen mits storting van 350 Bf (incl. portkosten) op reknr. 000-0495981-20.

Dit project kwam tot stand met de medewerking van de Provincie Vlaams-Brabant.

De Themanummers van *Ons Heem*

In de loop van de voorbije negenenveertig jaargangen van *Ons Heem* verschenen er naast de gewone nummers regelmatig themanummers. Vooral in deze nummers kan men een interessant aanbod van heemkundige bijdragen vinden die als leidraad kunnen dienen voor verder lokaal en regionaal onderzoek.

Hierbij volgt een lijst van de nog beschikbare themanummers die zeker in elke bibliotheek thuishoren:

jg. 15, 1961, nr. 5-6,	thema: tegelnummer	jg. 42, 1988, nr. 2,	thema: postverkeer
jg. 23, 1969, nr. 3,	thema: Brueghelnummer	jg. 43, 1989, nr. 2,	thema: roepstenen en kerkpuien
jg. 25, 1971, nr. 4,	thema: iets over boerderijen	jg. 43, 1989, nr. 4-5,	thema: jacht en stroperij
jg. 26, 1972, nr. 6,	thema: herbergen	jg. 44, 1990, nr. 5,	thema: rechtshistorisch patrimonium
jg. 27, 1973, nr. 6,	thema: abdijen en landbouw	jg. 45, 1991, nr. 2-3,	thema: meidagen 1940, WO II in Vlaanderen
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	thema: ijzeren afsluitingen	jg. 45, 1991, nr. 4-5,	thema: kaarsen
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	thema: heemtaal	jg. 46, 1992, nr. 2,	thema: openbaar vervoer in Vlaanderen
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	thema: schuttersgilden	jg. 47, 1993, nr. 2,	thema: uurwerken en uurwerkmakers
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	thema: snoepgoed	jg. 47, 1993, nr. 4,	thema: melkverwerking en melkerijen
jg. 32, 1978, nr. 6,	thema: wijnkultuur	jg. 48, 1994, nr. 2,	thema: schuttersgilden
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	thema: het kind	jg. 48, 1994, nr. 3,	thema: leven in en rond de mijn
jg. 35, 1981, nr. 2,	thema: bijenteelt	jg. 49, 1995, nr. 3-4,	thema: olieslagmolens
jg. 39, 1985, nr. 3,	thema: volksdevotie		
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	thema: neogotiek in Vlaanderen		
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	thema: volksgeneeskunde		
jg. 41, 1987, nr. 5,	thema: landbouw in Haspengouw		
jg. 41, 1987, nr. 6,	thema: charivari en volksge-richten		

Elk themanummer kost 200 BEF, behalve dat rond olieslagmolens, wat 250 BEF per nummer kost. Andere, gewone, nummers (tot 1991) kunnen tegen 50 BEF per exemplaar aangekocht worden. Voor bestellingen van meer dan vier jaargangen gelden speciale verkoopsvoorwaarden. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het Verbondssecretariaat, Kerkstraat 17, 2940 's-Gravenwezel, tel/fax. 03/658.90.34

OPROEP TOT ALLE HEEMKUNDIGE GEÏNTERESSEERDEN IN VLAANDEREN

Beste heemkundigen, goede vrienden,

Het Verbond voor Heemkunde, de overkoepelende organisatie die de Vlaamse heemkunde vertegenwoordigt, heeft de vaste wil om de heemkunde in Vlaanderen verder te ondersteunen en op krachtvolle manier te vertegenwoordigen in een steeds moeilijker wordende administratieve wereld van decreten, verplichtingen, subsidiëringen en andere financiële besommingen.

Daartoe zet zich niet alleen een vaste ploeg van permanente medewerkers in, maar ook een gedreven en enthousiaste groep jongeren en ouderen voor wie het behoud en de vrijwaring van onze geestelijke en stoffelijke volkscultuur nog steeds een hoge prioriteit geniet.

Zoals elke culturele vereniging heeft ook het Verbond voor Heemkunde het in deze tijd niet altijd gemakkelijk om zijn eigenheid te bewaren of om doelstellingen die het zich voorhoudt te realiseren. Een overkoepelende heemkundige beweging zoals de onze telt echter heel veel gedreven vrijwilligers die belangeloos instaan voor de verdere verspreiding van de heemkundige gedachte in Vlaanderen. Vanuit de diverse heemkundige kringen worden ons ideeën aangereikt die tot uitvoering zouden moeten kunnen komen, alleen ontbreekt het ons menigmaal aan de nodige financiële middelen om dergelijke initiatieven tot een goed einde te brengen en ze de kansen te bieden die ze verdienen. We zijn ervan overtuigd dat velen onder u de inspanningen van het Verbond voor Heemkunde met interesse volgen, zonder zich daarom te realiseren dat het publiceren van heemkundige studies, het uitgeven van een fris ogend en historisch verantwoord volks- en heemkundig tijdschrift of het organiseren van studiedagen zware financiële uitgaven met zich brengt.

Een belangrijk aspect van de heemkundige beweging is haar representativiteit in het geheel van de culturele organisaties. Onbekend is onbemand wordt wel eens gezegd, het Verbond voor Heemkunde wil daarom via allerhande manifestaties en publicaties nog meer bekendheid en erkenning verwerven in de wereld van de culturele verenigingen en dit ondanks de huidige tijdsgeest van commercialisering en winstbejag.

Daartoe beste heemkundige vrienden in of buiten het Verbond voor Heemkunde, kunt u bijdragen op diverse manieren. Uw actieve medewerking en uw ideeën zijn dan ook ten zeerste welkom!

Een andere niet minder belangrijke vorm van ondersteuning kan gerealiseerd worden in het "Fonds voor Monumentenzorg, Heemmusea en Lokale Geschiedenis", een officieel erkend steunfonds ten bate van het Verbond voor Heemkunde. Schenkers die 1.000 Bef of meer storten ontvangen van het Fonds een dankbrief en een fiscaal attest waarmee ze het geschonken bedrag kunnen aftrekken van hun belastbaar inkomen overeenkomstig art. 104 van het Wetboek der Inkomstenbelasting.

Voor de schenker of sponsor biedt het Fonds niet alleen het voordeel van de fiscale aftrekbaarheid. Het Verbond voor Heemkunde staat er garant voor dat de gift op de meest doeltreffende wijze zal aangewend worden voor een kwalitatief hoogstaande realisatie van de voorgenomen projecten, waaraan zowel de naam van de schenker als die van het Verbond verbonden zal zijn. Eventuele stortingen kunnen geschieden op bankrekeningnummer 401-4517901-47 van het Verbond voor Heemkunde, Kerkstraat 17 te 2970 's-Gravenwezel.

Niet alleen het Verbond voor Heemkunde en zijn actieve medewerkers, maar de ganse heemkundige gemeenschap zijn u dankbaar voor uw steun en zullen u zeker niet teleurstellen in de doelgerichte aanwending van de verzamelde gelden, de heemkunde in Vlaanderen ten bate !

Het Verbondsbestuur